Intryck från

Grönland

2008

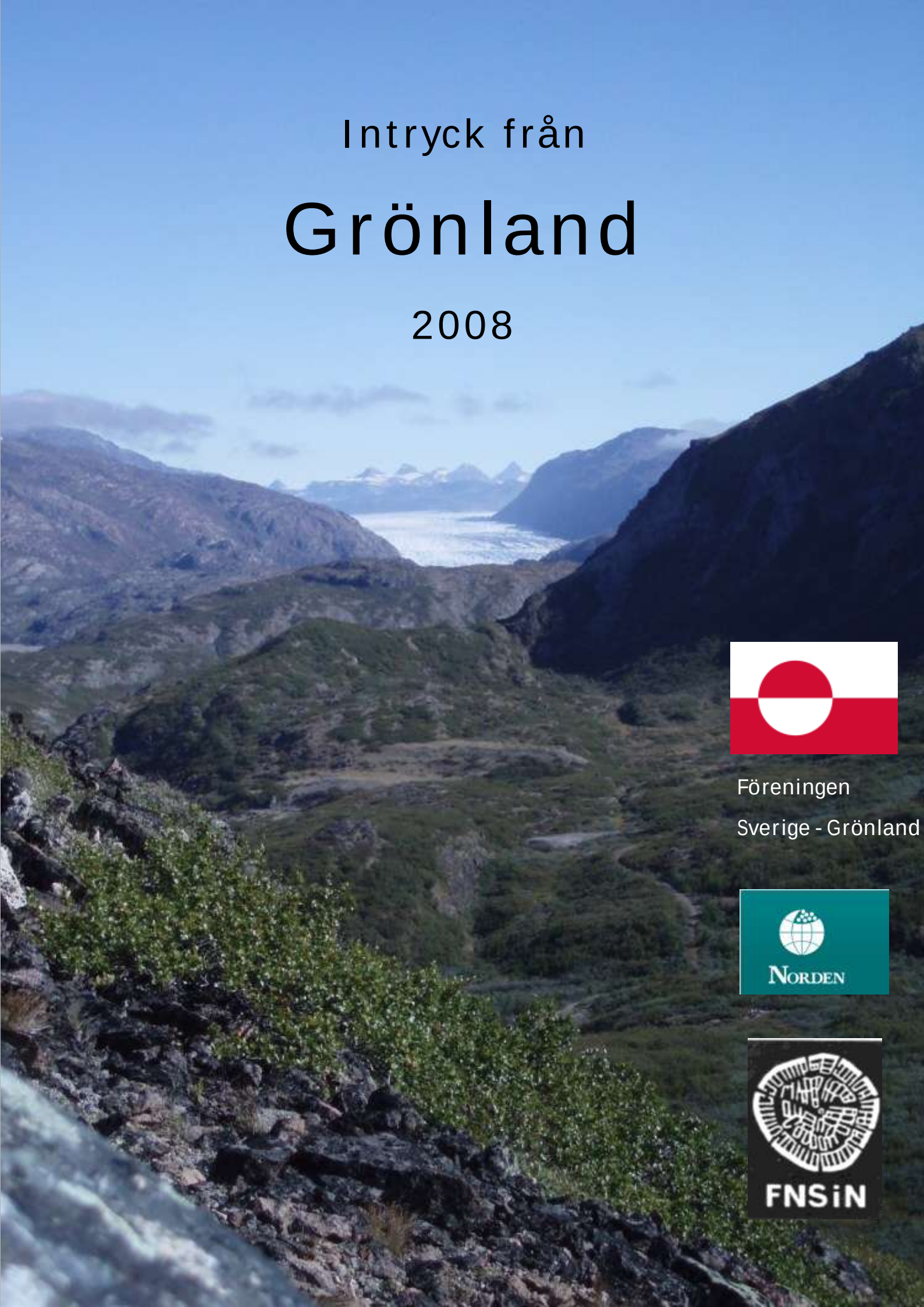

Föreningen

Sverige - Grönland

NORDEN

FNSiN

Fakta om resan

Resan till Grönland ägde rum 31 juli – 13 augusti. 2008. Intresset var mycket stort, men eftersom antalet platser av rent praktiska skäl var begränsat bestod gruppen av 21 deltagare som hade förberett sig väl genom vårens studiecirkel eller på andra sätt. Maj-Britt Imnander från Föreningen Norden ledde gruppen efter att ha lagt ner ett stort arbete på förberedelserna i samråd med representanter för Föreningen Sverige-Grönland och Föreningen Natur och Samhälle i Norden (FNSiN). Vi hade valt att fokusera tre teman: klimatförändringar, nordbornas historia i Grönland samt Grönlands framtidsutsikter. På vägen till Grönland gjorde vi ett kort uppehåll och en övernattning i Reykjavík. Vi landade i Narsarsuaq och fortsatt med båt till Itilleq, vandrade tilll Igaliko, där vi bodde ett par nätter innan vi fortsatte till Qaqortoq, som blev vår bas i drygt en vecka. I programmet ingick möten och diskussioner, utfärder och studiebesök.

Denna rapport

Denna rapport bygger på anteckningar som gjordes under resans gång och en del kompletteringar i efterhand. Några teman har bearbetats till artiklar, som från början varit skrivna för separat publicering (vilket medfört att vissa stycken kommit att upprepas).
Redigeringen är gjord av Anders Schærström med god hjälp och uppmuntran från några reskamrater och avslutades i december 2010.

Bild på framsidan:
Utsikt mot inlandsisen. Narsarsuaq
Foto: Anders Schærström

Bild på baksidan:
Kollage från utställning av barns konstverk, museet i Qaqortoq
Foto: Anders Schærström

Ankomst
Foto: Anders Schærström

Tillbaka till Grönland...

1979 , året då Hjemmestyret infördes på Grönland – upplevde jag mitt första möte med Grönland. Jag reste till Qaqortoq på Sydgrönland i ett nordiskt kulturuppdrag - med mig i bagaget hade jag en nordisk vandringsutställning om grönländsk konst som skulle premiärvisas i Qaqortoq. (På den tiden använde vi fortfarande namnet Julianehåb när vi talade om Sydgrönlands ”huvudstad”.) Kontakter där hade jag fått några år tidigare i min tjänst som direktör för Nordens hus i Reykjavík, då vi arrangerade en grönländsk kulturvecka med medverkande från både Nuuk och Qaqortoq. Det var en aktivitet som isländningarna uppskattade. Sydgrönland kändes som en nära granne, och på somrarna gick det redan då direktflyg från Island till Narsarsuaq på Sydgrönland.

15 år senare tyckte jag att det var dags att återuppliva bekantskapen med Grönland. Jag fick ett stipendium som bl a gjorde det möjligt för mig att vistas en tid i Nuuk, och följa med i det arbete som gjordes vid NAPA, en nordisk kulturinstitution på Grönland och ett syskon till Nordens hus i Reykjavik. Åren efter detta återseende med Grönland arrangerade jag tillsammans med Föreningen Norden och andra nordiska grupper i Stockholm några gruppresor till Sisimiut/Ilulissat och Nuuk. Men hela tiden hade jag i huvudet att jag ville återvända till Qaqortoq – gärna med en grupp intresserade nordiska kamrater. Min dröm gick i uppfyllelse, när FNSiN och Föreningen Sverige-Grönland i samarbete med Föreningen Norden ville göra en Grönlandsresa, bl a för att fördjupa sig i den aktuella diskussionen om klimatförändringarnas inverkan på de arktiska områdena. Sydgrönland kändes som rätt destination, med en historia som omfattar vikingatida bebyggelse, med en forskningsstation för arktiskt jordbruk, och med inlandsisen inom räckhåll. Dessutom med en folkhögskola i Qaqortoq, som bas för kortare och längre utflykter.

Det kändes naturligt den här gången att göra resan via Island med övernattning där.
Vi kom till den internationella flygplatsen Keflavík, men fortsatte symboliskt nog resan till Grönland från inrikesflygplatsen i Reykjavik. Tillbakaresan på den sträckan glömmer nog ingen som var med. Vi flög i eget plan där alla hade fönsterplats och en vidunderlig utsikt över inlandsisen och kusten med glaciärtungor, fjordar och en myllrande övärld.

Maj-Britt Imnander

Föreningarna

Föreningen Natur och Samhälle i Norden (FNSiN)

Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, exkursioner och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudinriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.
Internet: www.fnsin.nu

Föreningen Norden

Norden, svensk förening för nordiskt samarbete, har till ändamål att på alla områden stärka och utveckla de nordiska folkens samverkan inåt och utåt.

Föreningen Norden har en bred, som består av föreningsverksamhet, projektverksamhet och externa uppdrag.

Föreningsverksamheten sker huvudsakligen ute i de ca 150 lokalavdelningar som finns runtom i landet. Verksamheten bedrivs framför allt i form av studiecirklar, föreläsningar och annan mötesverksamhet, vänortssamarbete och reseverksamhet. Viss verksamhet sker även i föreningens 23 distrikt.
Internet: www.norden.se

Föreningen Sverige-Grönland

Är en ideell förening som har till uppgift att sprida kännedom i Sverige om Grönlands kultur, natur, dess historia och nutid. Föreningen ska stimulera personliga kontakter och kulturellt utbyte mellan Sverige och Grönland.
Internet: www.sverigegronland.com

På väg i Grönland

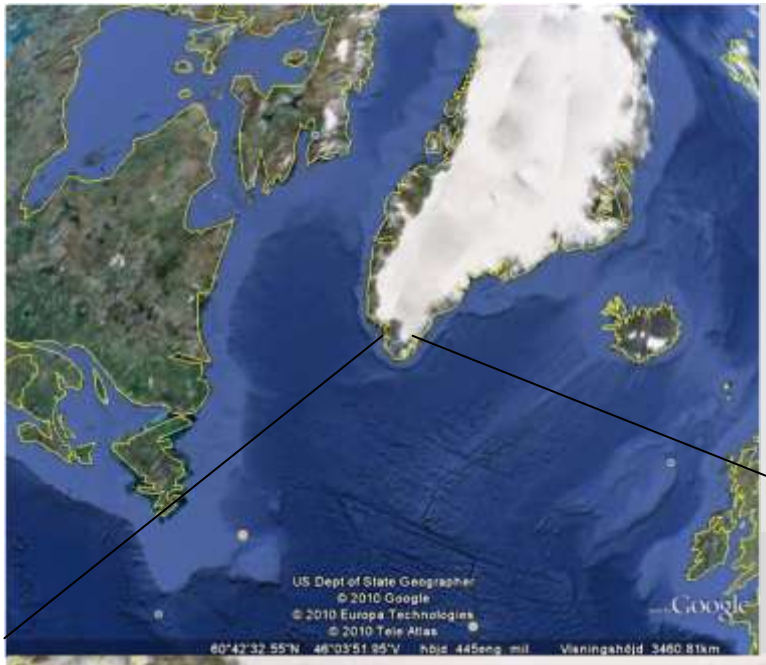

Satellitbilder: GoogleEarth

Qaqortoq Narsaq Brattahlið Narsasuaq

Foto ovan t.v. och t.h.: Anders Schærström

Foto Gunnel Wallén

Delar av gruppen utanför vandrarhemmet/folkhögskolan i Qaqortoq
Foto: Anders Schærström

Grönland mellan koloni och självständighet – nya utmaningar

På golvet i kommunstyrelsens sammanträdesrum ligger en stor isbjörnsfäll. Det uppspärrade gapet är vänt mot dörren och alla som kommer in. Vid sidan av presidiebordet står en monter med en uppstoppad jaktfalk och på väggen bakom det hänger ett storslaget, isblått landskap av Aka Høegh. På högra väggen hänger en triptyk med ett sommarlandskap av Kistat Lund. Det är ett ljust, smakfullt rum. Vi befinner oss på samma breddgrad som Gävle, men i Qaqortoq, i södra Grönland.

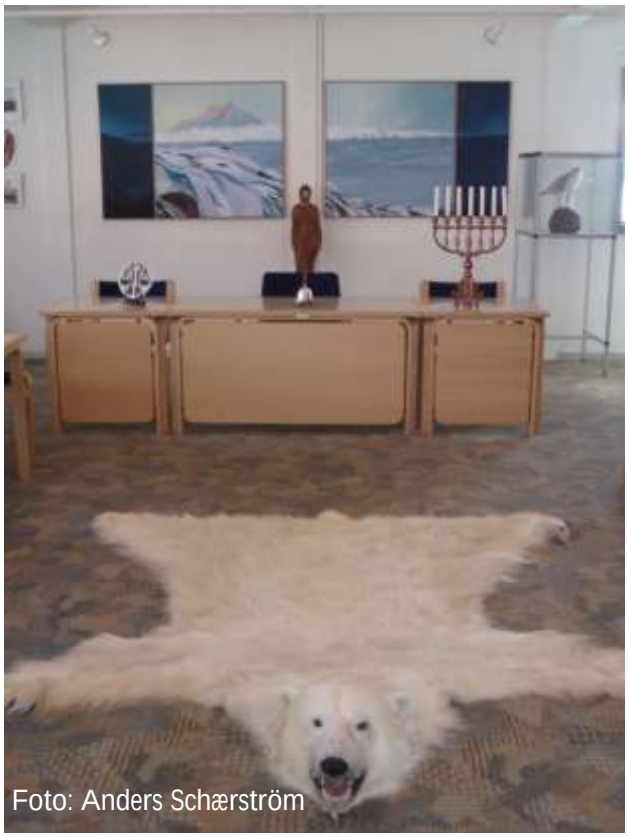
Foto: Anders Schærström

Qaqortoq är centrum i Qaqortup[1] kommun med 3500 invånare, varav ca 300 bor i småbyar och på gårdar utanför centralorten. Kommunens vapen består av en krona, ett ankare, en balansvåg och ett blått fält mot en vit bakgrund. Kronan representerar drottning Juliane som har fått ge staden dess danska namn Julianehåb. Ankaret står för närheten till havet. Vågen symboliserar Anders Olsen, handelsmannen, som grundade staden 1775. Det blå fältet är älven som rinner genom staden.

Symboliken håller än så länge ganska väl. Älven utgör ett band med inlandet, där den Stora Isen härskar men nu smälter allt snabbare. Havet ger arbete – jakt och fiske – som bas för liv och handel. De viktigaste näringarna i Qaqortoq är fiskeri, utbildning och administration. Ett femtiotal personer arbetar i företaget Great Greenland, som bearbetar sälskinn och tillverkar skinnprodukter som främst säljs på export – en öm punkt i förhållandet till EU.

Kronan däremot, symbolen för Danmarks överhöghet, är fortfarande aktuell men Grönland söker en ny, egen, ställning i världen. Qaqortoq och hela landet är på väg att förändras. Grönland står inför två stora strukturförändringar som innebär dels att landet övertar mera ansvar från Danmark, dels att kommunerna får ansvar för flera uppgifter.

Steg för steg

Hjemmestyret, som infördes 1979[2], gav Grönland eget ansvar för bl.a. arbetsmarknad, utbildningar, fiske, jakt och lantbruk, hälsa samt i viss mån utrikesrelationer - två år senare lämnade Grönland EG. Efter trettio år är det nu dags för både en kommunreform och övergång till *selvstyre* – som ska överföra ytterligare ansvar från Danmark till grönländarna själva, sedan de sagt ja i en folkomröstning den 25 november*). Men full självständighet är det inte tal om, även om den grönländska självsäkerheten växer.

Genom kommunreformen 2009 ska de 18 kommunerna bli 4 och vardera ha minst 8000 invånare. Nordvästra Grönland kommer att bli världens till ytan största kommun. Qaqortoq blir centrum i den minsta kommunen, men förvaltningsansvaret ska fördelas på flera orter. För Qaqortoq innebär det att ansvaret för kultur och undervisning flyttar och några anställda kan behöva flytta. Totalt finns 600 kommunalanställda i kommunen, varav 70 arbetar i förvaltningen. Staden har 4 barninstitutioner[3], 30 äldrebostäder och ett par skyddade bostäder för funktionshindrade.

Här finns inte enbart grundskola utan även gymnasium, handelsskola och en yrkesskola. Gymnasiet är gemensamt för flera kommuner och elever som har långt hem bor i en länga intill skolan. Barn i lägre åldrar, som bor i de ensliga bygderna, kan undervisas hemma fram till 14 års ålder.

I Qaqortoq ligger sedan 1977 också en folkhögskola, Sulisartut høyskoliat[4], som erbjuder både allmänbildande kurser, medborgarkunskap (såsom praktisk juridik) och mera specialiserad utbildning, t.ex. i turism. En grupp av deltagare är ungdomar, en annan är förtroendevalda arbetstagarrepresentanter, som tidigare skickades till Danmark på kurser. Skolan har endast en fast anställd lärare, övriga hämtas in enligt önskemål och behov. Skolan har samarbete med svenska ABF. Föreståndaren *Kaj Lyberth*, är också vice borgmästare och full av optimism.
Infrastrukturen är A och O, säger han. Det betyder energi och transporter. Den internationella flygplatsen i Narsarsuaq kan behöva ersättas av en större, närmare havet. Det behövs en ny hamn för stora fartyg. Det behövs vägar i vad som i stort sett är väglöst land.

Det är stora förändringar på gång – och de sker inte utan kritik och debatt, som efter hand märks i tidningarna och på den grönländska radions digitala insändarsidor. *Ivars Silis* – den frispråkige lettiske geofysikern, fotografen, filmaren och författaren, som sedan länge bor i Grönland – skräder inte orden, när han beskriver tillståndet i Grönland. ”Grönland är som Kuba, den sista socialistiska staten på västra halvklotet. Hjemmestyret äger allt. Hjemmestyret dominerar sysselsättningen i Grönland. Medierna går hjemmstyrets ärenden.”
Hur som helst får moderniseringen effekter på miljön, levnadsförhållanden och folkhälsan.

Omlokalisering – omflyttning

Kommunreformen innebär inte enbart en administrativ förändring. Det pågår också en avsiktlig koncentration av befolkningen. Ivars Silis förklarar att de grönländska städerna ligger där kolonisatörerna anlade dem, men idag är de kanske inte existensberättigade och därför motarbetar politikerna alla små orter. Förr gällde enhetspriser över hela Grönland – för varor, vatten, el – men den principen är slopad. Det har blivit dyrare i småsamhällena.
Politiken går ut på att koncentrera befolkningen i fyra växtcentra: Nuuk, Ilulissat, Sisimiut, Qaqortoq. Men egentligen är det inte ett nytt fenomen. På 60-talet inledde den danska staten en modernisering som också innebar viss urbanisering.
Omflyttning förutsätter nya bostäder. Alldeles i närheten av folkhögskolan, där vi bor, ligger ett område med hyreshus som är i uppenbart behov av renovering. Husen som ursprungligen byggdes på 60-talet som tillfälliga bostäder för danska anläggningsarbetare blev sedan fasta bostäder åt grönländare.
Bostadsutbyggnaden sker i etapper – det är en ekonomisk fråga att ersätta de nergångna byggnaderna, säger Kaj Lyberth.

Nya möjligheter – nya konsekvenser

Grönland är mineralrikt. Brytning har förekommit och upphört, men det finns planer på ny mineralbaserad industri, berättar Kaj Lyberth. En molybdengruva är på gång i södra Grönland. Nästa år börjar

Kaj Lyberth, till höger
Foto: Gunilla Österlund

ett företag bryta eudialyt, som kan används industriellt för att göra metaller starkare och lättare. Ett brittiskt bolag vill ha koncessioner för att söka olja.
Ett aktuellt – och kontroversiellt – projekt är amerikanska ALCOAs planer på ett aluminiumsmältverk som ska utnyttja grönländsk vattenkraft. En forskare som har analyserat projektet menar att det kan få obehagliga sociala biverkningar, såsom prostitution.
Med moderniseringen följer konsekvenser och ansvar för miljön. Ett ansvar som kommunerna ska överta från hjemmestyret är avfallshanteringen, men de anser sig inte ha fått nödvändiga resurstillskott. Enligt Kaj Lyberth skaffar kommunerna förbränningsanläggningar i den mån de har råd. Energin från förbränningen används till uppvärmning. Icke brännbart skickas till uppsamlingsstationer och vidare till Danmark. Tidigare slängdes det i den lokala tippen - grönländarna fortsatte att hantera avfall som man gjorde förr, men plast bryts ju inte ned som sälskinn och ben och den insikten påverkar nu inställningen till avfall.
Ett annat exempel på nytt miljötänkande är planerna på att skydda ett exempel på gammal bondekultur i Arktis. Området ligger delvis i Qaqortup kommun och man har ansökt hos UNESCO om att ge området ställning som världsarv.

Folkhälsan

Folkhälsan kräver insatser av samhället och frivilliga. Omvärlden känner möjligen till att alkoholmissbruket är ett problem, men det finns mer. Medellivslängden är drygt 70 år för kvinnor och 64½ år för män. Folkhälsoprogrammet för åren 2007-2012 fokuserar bland annat våld, självmord (särskilt bland unga) och aborter (kring 900 per år, varav ca 150 i åldrarna 12-17 år). Enligt tidningen Sermitsiak[5] har man under de senaste åren upptäckt oroväckande många nya fall av tuberkulos, varav 25-30 procent bland barn och ungdomar.

Modernisering kräver modern kompetens

Mycket av detta handlar om kompetensförsörjning, men Grönland har 57000 invånare på en isfri yta som är något mindre än Sverige och man kan inte låta bli att undra om ett land med en befolkning som motsvarar Gotlands själv ska kunna utbilda de personer som behövs till alla samhällsfunktioner. Varifrån ska man få specialister på teknik, IT, ekonomi, juridik, språk mm? Ca 4 procent av befolkningen har högre utbildning. Att utbilda tar tid och utbildningsinstitutioner behöver kontinuitet, som förutsätter en tillräcklig arbetsmarknad. .
Universitetet i Nuuk har program för förvaltning, teologi, kultur och samhälle och språk. Det finns yrkesutbildningar för sjuksköterskor, journalister, socialrådgivare samt de två första åren av en ingenjörsutbildning inriktad på arktiska förhållanden.
Agronomen *Kenneth Høegh* berättar att det finns bara två agronomer i Grönland – och det behövs inte fler! Men om någon t ex är tjänstledig – som han själv har varit – så behövs det ersättare utifrån. Icke desto mindre är Høegh optimist: om 20-30 år kommer det att utbildas tillräckligt många akademiker, menar han. Men akademikerbristen ÄR faktiskt ett problem. Jag läser i Sermitsiak[6] att det råder brist på jurister i Grönland. För närvarande saknas jurister på 25 av ca 50 tjänster. Men det är inte bara jurister som fattas. Även andra akademiker behövs till alla nivåer av hjemmestyrets förvaltning, berättar tidningen.
Det är ett skäl till att allt fler utlänningar kommer till Grönland – danskar förstås, kanadensare och islänningar. Utlandsfödda arbetar främst i råvaruutvinning, men det förekommer även svensk vårdpersonal.
Ivars Silis menar att Grönland i framtiden skulle kunna få en självständig ekonomi, men finns det inte egen kompetens, så förblir man beroende av utländsk. Många som utbildar sig utomlands kommer inte tillbaka till Grönland. Barnen får ännu inte tillräckliga incitament för att gå vidare till gymnasium och högre utbildning.
- Det finns en risk för att Grönland blir beroende av utländska gruvsällskap, säger Kenneth Høegh men hävdar att man kan jämföra med Norge, som har varit i en liknande situation och efter hand har kunnat köpa ut de utländska företagen..

Grönland är på väg ut ur anonymiteten – och kanske in från kylan.

Anders Schærström

1. Qaqortup är genitiv av Qaqortoq
2. Tidigare, från 1953, var Grönland ett danskt län, efter att tidigare ha varit en koloni.
3. Vuggestuer för de minsta, 0-3 år, och børnehave för åldrarna 3-6 år
4. Arbetarnas folkhögskola
5. Veckotidning som ges ut på danska och grönländska
6. 1 augusti 2008, s 15

*) Folkomröstningen ägde rum 2008, några månader efter vårt besök

Grönlands flora

Grönlands flora överensstämmer av naturliga skäl till stora delar med den nordiska fjällfloran. I den sydliga del vi besökte under resan, gör landet faktiskt skäl för sitt namn. Det finns mycken grönska, ej så högväxt i det bistra klimatet, men desto rikligare närmare marken.

Här kommer att beskrivas de växter undertecknad noterade under våra vandringar, utan anspråk på att presentera en fullständig lista, eller på att vara vetenskapligt korrekt.

Träd såg vi på ett fåtal platser, mest inne i städerna. I Qaqortoq fanns sälg, grönländsk rönn, m.fl. Dock ej fruktträd, eftersom frukt ej hinner mogna under den korta sommaren.
På vandringen från båten till Igaliko första dagen, fanns en stor björk efter vägen. Troligen en dunbjörk, som ej finns i Skandinavien. Våra björksorter klarar inte klimatet i Grönland. Dunbjörk är det grönländska träd, som kan växa sig högst, c:a 10 m i skyddade lägen. Den vi såg var dock endast c:a 3 m hög.

Vid försöksstationen Upernaviarsuk fanns några granar och tallar, som planterats i samband med stationens öppnande 1955. De har på över 50 år inte växt till sig mer än till c:a 2,5 m höjd, trots att de står i en skyddad sydsluttning.
Några hundra meter ifrån vandrarhemmet i Narsarsuaq finns ett vidsträckt arboretum, med både barr- och lövträd. Det ingår i ett försök att kanske etablera skogsodling i Sydgrönland, och kanske kan klimatförändringarna göra att det blir verklighet.

Videsnår såg vi rikligt av överallt, där marken var tillräckligt fuktig. Troligen ripvide eller andra vanliga videsorter, som vi känner igen från fjällvärlden.

Vid försöksstationen Upernaviarsuk möttes vi, förutom av de nämnda granarna och tallarna, av stora fång blekblå lupiner, fjällkvanne, sädesfält med provodlingar av havre och råg, odling av majrovor, olika kål- och salladssorter, nävor och prydnadsblommor på friland, växthusodling av snittblommor. Allt detta odlade försäljs inne i Qaqortoq.

I Lichtenau, Alluitsoq, vid besök hos guiden Su-

Vid försöksstationen i Upernaviârssûk
Foto: Margareta Thorsson

Blåklocka vid inlandsisen
Foto: Margareta Thorsson

sannes släktingar, såg vi familjens odlingar av rabarber, majrovor och blommor på friland, samt ömtåligare blommor i växthus.

I staden Qaqortoq fanns prunkande blomsterrabatter vid många hus, med för oss välkända sommarblommor. Vilt växte mängder av höga smörblommor utmed gatorna, varhelst det hade samlats litet mylla att gro i.

I branten bakom folkhögskolan, där vi bodde en hel vecka, fanns blåbärs- och kråkbärsris, odon, mossor och lavar, ätliga svampar, och t.o.m. orkidéer, grönlandsyxne och vityxne.

En liten blekt blå skönhet hittades i grässlänter, rikligt i Igaliko, och även i Narsaq m.fl. ställen, stjärngentianan. En av Grönlands fem gentiana-arter.

Under de långa båtturer vi gjorde mellan städerna vi besökte, sågs grönskande ängar utmed stränderna, med rader av stora, vita klot, exakt likadana som vi ser hemma efter höskörden. Fårskötseln kräver stora mängder av foder till djuren, under den långa tid av året, då ingen odling kan ske.

Vid Brattahlið växte strandloka, som är mycket sällsynt i Sverige, samt strandärt, som

Niviarsiaq
Foto: Margareta Thorsson

är den enda viltväxande ärtväxten i Grönland. Den brukar vi se i rikliga mängder vid FNSiN:s årliga besök på Gotska Sandön.

Turen till inlandsisen visade verkligen på den fantastiska anpassningsförmåga växter kan ha. Bara några meter från iskanten, i stenskravlet, fanns blåklocka, rosenrot, fjällsyra, odon (med bär), och eyraros, niviarsiak, Grönlands nationalblomma.

Och det första som mötte oss utanför flygplatsbyggnaden, när vi just anlänt från Reykjavik till Narsarsuaq, var stora fång av just niviarsiaq, storblommig getrams på danska, släkt med vår mjölkört. Den prunkade i stora mängder i det strålande solskenet, för att välkomna oss.

Sammantaget var det, för en förstagångsbesökare i Grönland som undertecknad, en fantastisk upplevelse med den rikliga grönska och frodighet, som fanns på sensommaren. Bergen ser kala och otillgängliga ut på håll, men vid närmare betraktande finns det mycket spännande att upptäcka.

Margareta Thorsson

Växthus vid Upernaviârssûk
Foto: Margareta Thorsson

Stora fång av blekblå lupiner ...
Foto: Margareta Thorsson

Ovan: Niviarsiaq
Foto: Margareta Thorsson

Nedan: Strax intill glaciären ...
Foto: Anders Schærström

Stjärngentiana
Foto: Margareta Thorsson

Utsikt mot Tasiusaq
Foto: Anders Schærström

Strandloka vid Brattahlið
Foto: Margareta Thorsson

Inlandsisen som forskningsobjekt

Grönland är till 85% täckt av is. Tjockleken på inlandsisen är som mest ca 3 km. Varje vinter faller ny snö på isen. Allteftersom snölagren kommer längre ner, med ny snö ovanpå, trycks de ihop och omvandlas till is. Av tyngden förs den underliggande isen ut mot kanterna och kommer så småningom ut. De nedersta lagren is kan vara rester från snö som föll för 250.000 år sedan. En del faller i havet som isberg och en del smälter till färskvatten.

Uppe på inlandsisen ligger forskningsstationen NorthGRIP där man i omkring 15 år bedrivit iskärneborrning i forskningssyfte. Det går till så att man borrar upp kärnor av is, varje borrkärna är ungefär 10 centimeter i diameter och mellan 1 och 3,5 meter lång. Bit efter bit tas upp och läggs efter varandra så att man kan kontrollera att ingen bit fattas. Det tar ungefär 30 veckor att borra 3 km ner i isen.

En del av kärnorna analyseras i laboratorium vid forskningsanstalten och en del transporteras till Köpenhamn för att förvaras i en frysanläggning.

På iskärnorna kan man se avlagringar, ungefär som trädens årsringar. Genom forskning kom man på 1960-talet fram till en metod att avläsa årsringarna, med omväxlande vinter- och sommaris. Man kan bl.a. avläsa olika tidsperioders medeltemperatur och på så vis kunde man förstå när man nått ner till den is som bildades under den senaste istiden.

Mättekniken har förbättrats och forskarna har lärt sig analysera föroreningar från t.ex. vulkanutbrott och atombombssprängningar. Man har kunnat se och tidsfästa vulkanutbrotten från bl.a. Vesuvius år 79, Krakatau 1883 och Heimaey 1973 genom att jämföra föroreningarna i isen med stoff ifrån de olika vulkanerna. Man analyserar också luften i luftbubblor som man finner i isen och kan då mäta mängden växthusgaser i olika tidsperioder.

Forskningen är viktig för att lära oss om de temperaturväxlingar som pågått på jorden under årtusenden. Kanske kan det hjälpa till att förstå vad som händer med klimatet idag.

Gunnel Wallén

Foto: Gunnel Wallén

Referenser

För fördjupning om inlandsisen och isborrningsprojektet:
Grönland – mer än is. Föreningen Norden 2004. Kapitlet Ett levande berg berättar klimatets historia. Av Jørgen Peder Steffensen.
NorthGRIP (Google)
Naturguide til Grønland. Benny Génsbøl. Gyldendal 2005.

En färd till inlandsisen

Text till bilderna: En dag åkte vi båt från Qaqortoq till kanten av inlandsisen vid en vik av Ikerssuaq. Det är en av de få platser där man lätt når fram till isen.

Dagboksnotering, den 6 augusti

Vi åker i drygt två timmar med folkhögskolans båt, 22 gäster, och två besättningsmän. Vi plöjer fram i fjordarna förbi små isklumpar och tämligen stora isblock eller mindre isberg. Det är trångt i båten, som påminner rätt mycket om ”Hyna”, som förr trafikerade Gotska Sandön, men vi är fulla av glad förväntan. När vi väl har nått målet måste vi klänga iväg några hundra meter över en klippkust för att kunna komma fram och klappa isen.
Det är tydligt att isen för inte så länge sedan har sträckt sig längre ut över klipporna, som visar skolexempel på stötsida och läsida. Lavar och enstaka blommor har slagit sig ner på klippornas yttre delar, men det är i stort sett en kal miljö vi har kommit till.
(Anders S)

Foto: Gunnel Wallén

Foto: Anders Schærström

Foto: Anders Schærström

Grönland och klimatförändringen

”Landskapet skapar människorna. Vi är lite fatalistiska.” säger Alibak Hard. Han tillhör den generation som håller på att ta över det grönländska samhället. Han är 36 år, lärare på Sulisartut Höyskoliat i Qaqortoq och nämndeman. Hans far föddes 1941 i ett ”torvhus”, fick sin egen kajak när han var 6, sköt sin första säl när han var 9. Alibak själv jagar och fiskar på fritiden. Att grönländarna lever på naturens villkor är tydligt, men hos Alibak och andra yngre, utbildade grönländare blandas nog fatalismen med en tilltagande nationell självsäkerhet och en vilja att styra landet i ett globalt sammanhang.

- Den grönländska kulturen är en marginalkultur, fortsätter Alibak, på så sätt att vädret och klimatet bestämmer över bären, renarna, torsken och sälarna, följaktligen också över människornas och kulturens överlevnad.
Nu, när omvärlden oroar sig för växthuseffekten, anar emellertid en del grönländare morgonluft – Grönland skulle kunna tjäna på högre genomsnittstemperatur. Den förändring, som tycks vara ett faktum, lär i alla fall påverka Grönlands näringsliv – och livsstil.
- Visst påverkar vi människor klimatet, säger Ivars Silis (den lettiske geofysikern, som sedan många arbetar i Grönland som fotograf, filmare och författare), men i hur stor utsträckning – det kan inte ens experterna avgöra. Därför ska man vara försiktig med att bedöma trender utifrån de senaste tio åren eller så. Vi som har varit med längre kan själva se svängningarna. På 60-talet var vintrarna kalla, men gamla grönländare kan berätta att på 40-talet var det så milt att det ibland inte fanns någon snö om vintern.
Oavsett vad orsakerna må vara, så hör vi samma sak från flera av dem som vi träffar: det har faktiskt blivit mildare i Grönland. En av dem är svenske Tyrone Blidstrand, som sedan många år bor i Gardar/Igaliku, längst in i Ejnarsfjorden, och har sett vinterisen tyna bort.
- Det har blivit varmare både på sommaren och vintern – året runt! Det är en stor ekologisk förändring på gång i Grönland, säger också agronomen Kenneth Høegh, som håller föredrag för oss om Grönland och klimatet.

Generellt brukar stränga vintrar i Europa betyda milda i Grönland och vice versa. Det beror på polarlågtryckens läge. Då de ligger längre söderut kommer de stränga nordvindarna ned till södra Grönland, medan varma vindar över Atlanten tränger över upp över nordvästra Europa.
- Naturen är aldrig i balans, fortsätter Ivars Silis. De senaste 100 åren har klimatet ändrats avsevärt. En stor förändring inträffade 1916 – det blev varmare, sälarna drog norrut, torsken kom i stället. Till slutet av 60-talet var fisket fantastiskt, men därefter försvann torsken och i stället gick räkorna till. Nu tycks torsken vara tillbaka och eftersom den äter räkor, så blir det tvärtom med räkbeståndet.
Forskningen bekräftar intrycken. Sedan man 1875 började mäta temperaturerna regelbundet i Grönland har trenden varit svagt – men inte jämnt – stigande. Ungefär 1960 bröts trenden och genomsnittstemperaturerna sjönk fram till 1990, för att därefter stiga på nytt.
Nu är det ingen tvekan om att inlandsisen drar sig tillbaka. Nya öar och halvöar dyker upp. Vinterisen blir tunnare än förr. Havsisen och drivisen minskar i omfattning. Isbergen är inte längre så stora som de var. Aktuell forskning visar att kalvningsfronten för Ilulissat-glaciären har dragit sig tillbaka 40 km sedan 1850 men hela 15 km bara sedan 2002!

Näringslivet påverkas på gott och ont

Såväl djur som människor påverkas.
En alldeles färsk forskarrapport pekar på tre omständigheter som avgör om arktiska djurarter ska kunna överleva klimatförändringar. Det handlar om hur beroende djuren är av viss föda, av årstidsrytmer samt av havsisen – antingen för att komma åt byte eller för att undvika rovdjur. De arter, som enligt rapporten är mest känsliga för klimatförändringen, är isbjörnen, narvalen och blåssälen (klappmytsen). Men även grönlandsval, vitval, grönlandssäl, largasäl, bandsäl och valross är i viss mån känsliga för klimatförändringarna.
Näringslivet påverkas. En kväll ser vi Isak Kleists nya film ”Ved de frossne floder”. Den skildrar också ett Grönland i förändring och påminner om att landet lever på naturens villkor. Sälar, valar, torskar, räkor – grundvalarna för grönländarnas försörjning

under många generationer – kommer och går. På nytt hör vi budskapet om isens betydelse för fisket och sysselsättningen. En havsbiolog förklarar att den enorma isen tillför sötvatten, som gynnar den biologiska produktionen.
Mer än 85% av Grönlands exportintäkter kommer från fisket. Under den goda tiden på 50- och 60-talen fångades 400 000 ton torsk om året. Torsken nästan försvann 1990, men när den har återvänt med stigande temperaturer är folk tillfreds med utvecklingen. Men det behövs stora investeringar i fisket – redskap, båtar, utrustning för att hantera torsk i stället för räkor.

- Det varmare klimatet gynnar fårfarmarna, det underlättar transporter och gör det lättare att leta efter mineral – men det går ut över säljägarna, säger Ivars Silis.
Under den varma och blåsiga vintern 2002-03 var isen instabil. Det ledde till dramatiskt mindre sälfångst, men senare har fångsten dock ökat till över 100 000 per år. Det finn f n 2500 jägare i Grönland, mest i bygder, i norra och östra Grönland. Säljägarna i södra Grönland har haft drivisen om våren som jaktmark, medan deras kollegor i norr har jagat med hundslädar på havs- och fjordisen om vintern. Sannolikt kommer jägarna att övergå till fiske, tror Kenneth Høegh, eventuellt arbeta med turism. Fler kommer att flytta från bygderna till de större orterna.
Det grönländska lantbruket lever på marginalen, på gränsen till den arktiska köldöknen, men det har anpassats genom århundraden. Nu finns det ca 50 gårdar som håller får med ca 50 000 djur sommartid, 21000 under vintern. Det finns en fårskötselskola, 16 -17 elever, men det är svårt att hålla en skola i gång med så små lärarresurser – Det är Grönland i ett nötskal, säger Kenneth Høegh: små resurser och alltför få som är tillräckligt bra på främmande språk för att kunna klara en högre utbildning utomlands.
Varmare klimat betyder ökande växtproduktion, större kapacitet för beten, större skördar av hö, ensilage, grönsaker mm. Det ökar möjligheterna att anlägga drivhus. Men det blir problem för renarna som föredrar stabilare klimat för sina regelbundna vandringar. Det finns också en risk för att somrarna blir torrare.
– Men för fårfarmarna och Grönland i stort är klimatförändringen en fördel, menar Høegh.

”Grönlands Ultuna”

Vi far mot Upernaviârssûk för att besöka försöksstationen för lantbruk – ”Grönlands Ultuna”.
Föreståndaren berättar att försöksverksamheten har

Vid Upernaviarssúk
Foto: Börje Kjellén

Försöksodling
Foto: Börje Kjellén

pågått sedan 1955 och omfattar såväl odlingsförsök som utbildning. För närvarande har man 10 elever i två klasser. Utbildningen tar ett år och omfattar också praktik på jordbruk. I odlingarna finns både nyttoväxter och prydnadsväxter. Man odlar 18 olika sorters potatis, råg och havre, ibland även korn. Försöksstationen har egna får och prövar olika slags gräs för fårbete. Grönsakerna säljer man via Brugsen och blommorna i en blomsteraffär i Qaqortoq. Vi får några goda majrovor som bidrag till vårt självhushåll.

Foto: Margareta Thorsson

Vi får veta, att ett par enskilda bönder i trakten den senaste säsongen skördade 70 ton potatis! Ja, den högre temperaturen skulle kunna gynna odlingen, men de senaste åren har det också blivit torrare. Man har visserligen en bevattningsanläggning med vatten från bergen, men inte ens den har kunnat ge tillräckligt med vatten under torkan.

Försöksstationen har också några slags barrträd, men i Narsarsuaq finns en större plantering, 200 hektar med hela 100 000 träd, Grönlands arboretum. Optimister hoppas kunna utveckla ett inhemskt skogsbruk. Förra sommaren startade

ett projekt i sydvästra Grönland. Avsikten är att finna platser där det skulle kunna gå att odla skog framöver.
Man har redan i många år samlat in barrträdsfrön i Alaska och Kanada men också i Alperna, Sibirien och Kamtjatka. Erfarenheterna hittills pekar på att frön som samlas in nära trädgränsen har de bästa förutsättningarna. Det är viktigt att träden har en kort tillväxtsäsong, att knopparna slår ut sent och att skotten mognar snabbt.

Kenneth Høegh är uppenbarligen mycket optimistisk, åtminstone vad klimatet beträffar för Grönlands del, men han har inte riktigt lika mycket tilltro till politiker: de har mycket ekonomiska men för lite ekologiska insikter, säger han och utesluter inte någon sorts ekologisk eller social olyckshändelse.

***

Kanske är det en effekt av tidigare klimatförändringar vi ser, när vi står inför resterna av nordbornas bosättning i Hvalsö. Ingen vet, men efter anteckningen om ett bröllop 1408 hördes nordborna inte mera av. Vid det laget började den ”lilla istiden”, som varade fram till 1800-talet. När vi vandrar runt bland ruinerna kan jag lätt förstå nordborna, som valde den platsen att slå sig ner på. För 1000 år sedan var klimatet ännu varmare. Denna sommardag lyser solen varmt och vänligt på den medeltida boplatsen, där den ligger skyddad av berg, med vidsträckt sikt över de nästa isfria vattnen.

Anders Schærström

Referenser

Laidre, KL; Stirling, I; Lowry, LF; Wiig Ø; Heide-Jørgensen, MP; & Ferguson, SH (2008) ‘Quantifying the sensitivity of arctic marine mammals to climate-induced habitat change’, Ecological Applications, 18 (2) Supplement 2008, pp. S97-S125
Hansen, Birger Ulf ‘Klima’, Topografisk Atlas Grønland, 2000. s.26-29
Dansk Meteorologisk Institut: ’Temperaturen i Grønland’ www.dmi.dk, Hämtad 2008-07-23
Steffensen, Jørgen Peder ’Ett levande berg berättar klimatets historia’, I: T. Hallberg (red) Grönland, mer än isberg, s 110-135.
Høegh, Kenneth m fl: The Forest Plantations. The Greenlandic Arboretum, http://en.sl.life.ku.dk/Faciliteter/GroenlandsArboretet/Skovplantninger.aspx, Hämtad 2008-09-14

Sydgrönland år 2008, forntid och medeltid

När jag skriver denna artikel om grönländsk arkeologi har det gått mer än två år sedan jag gjorde min fjärde resa till den väldiga ön, tillsammans med ett 20 -tal medresenärer i augusti 2008. (Två artiklar om tidigare resor har publicerats i NOS.) Efrersom jag var den ende arkeologen blev det naturligt att jag åtog mig att hålla små föredrag vid de tre arkeologiska och historiska platser vi besökte. Dessa var, med nordiska namn, Gardar, Hvalsö och (troligen) Brattahlið, de mest kända från den epok då folk av nordiskt ursprung levde i Grönland. Entrén gjordes vid ”Den stora slätten” som flygplatsen Narsarsuaq betyder. Jag håller mig enbart till arkeologin och historien, både allmänt och om de besökta platserna, och börjar med förhistorien. Artikeln innehåller några nya och spännande uppgifter.

Jag vill dock först nämna ett språkligt problem som ständigt återkommit i all litteratur jag använt. Det gäller främst ortnamn men även andra namn. Resultaten blir olika när man måste bestämma om och hur man ska översätta danska ortnamn till svenska. Ännu svårare är det att skriva namn på grönländska, som förhoppningsvis uttalas på bara ett sätt, men stavas olika av olika skribenter, ofta på två, ibland på ännu fler sätt.

De första, förhistoriska människorna i Grönland indelas i fem kulturer inom perioden ca 2500 f.Kr. till ca 1300 e.Kr. De kallas arkeologiskt för paleoeskimåer istället för paleo-inuiter, eftersom vi (ännu) inte vet om de var inuiter, eller vilka som var det. Inuiter kallas de nuvarande invånarna, vilka är ättlingar till Thule-kulturens folk, vilka liksom alla paleo -eskimåer kom från ariktiska Kanada över det smala sundet till bl.a. Thuleområdet i nordvästra Grönland, enligt senare forskning ca 1150 – 1250 e.Kr. Alla dessa folk har sitt ursprung i Asien, liksom indianerna längre söderut.

De förhistoriska folken indelas kronologiskt i Independence 1 och Saqqaq, därefter Independence 2, Dorset 1 och Dorset 2. Endast Saqqaq-kulturen (ca 2500 – 800 f.Kr.) och Dorset 1-kulturen (ca 500 f.Kr. – 200 e.Kr.) tog sig ända ner till Sydgrönland, båda längs västkusten och upp en del av östkusten. Vad som framkommit hittills av inventeirngar och arkeologiska undersökningar så var båda kulturernas huvudområde området i och omkring Diskobukten, med rikliga fynd av bl.a. organiskt material. Stora utgrävningar har gjorts ner till Nuukfjorden, men där saknas det rikliga organiska materialet (förutom efter vildren), då permafrosten i Diskobukten inte finns så långt mot söder. I min artikel i NOS nr 1 2004 skrev jag främst om de fyndrika Saqqaq-boplatserna i Diskobukten, bl.a. Qeqertasussuk. Som säkert många läst eller hört i medierna tillvaratogs där en djupfryst 4 000 år gammal hårtuss från en person, som enligt DNA-analys, har sina närmaste släktingar i östra Sibirien och på ögruppen Aleuterna, och som inte är besläktad med inuiter. Liknande analyser har visat att indianfolk i USA utvandrade från södra Sibirien för kanske 12 000 år sedan.

Längst nere i Sydgrönland (nordbornas Österbygd) är fynden efter paleo-eskimåer mycket få, och dessa har hittats på låg nivå över havet. År 2001 (Raahauge/Appelt 2002) hittades ytliga fynd av lokala bergarter vid några timmars översiktlig inventering på Grönlands sydligaste ö, Eggers ö, där även Grönlands sydligaste nordbogård och dessutom sydligaste punkt, Kap Farväl, ligger. Inga stenfynd utgörs av daterbara föremål, men liknar mest Dorsetfynd. Totalt hade år 2001 endast ett tiotal platser med troliga Dorsetfynd hittats i Sydgrönlands tre kommuner, de flesta vid utgrävningar i nordbo- eller inuitruiner i Narsaq, vanligen alltså dittagna som ”souvenirer” eller för något annat ändamål.

Inga Saqqaq-boplatser finns omnämnda i den arkeologiska litteraturen om Sydgrönland, men enstaka lösfynd har tydligen hittats, dock inte boplatser som kunnat undersökas. Genom landsänkning har boplatserna härnere ofta eroderat ner i havet (muntlig uppgift Bjarne Grønnow). Detta förhållande har jag utförligt redovisat i NOS nr 1, 2004. På Nuukfjordens Saqqaqboplatser finns rikligt med ben från vildren, i Sydgrönland var det ont om landlevande storvilt. Så sent som på 1920- och 1930-talen trodde arkeologerna att alla boplatsfynd i Grönland var från Thulekulturen och högst 1 000 år gamla. Men det var före kol -14-dateringens tid. Det anses möjligt att Saqqaqkulturen inte dog ut utan övergick i Dorsetkulturen.

Thulekultuens inuiter var alltså de sista invandrarna till Grönland från väster och som alla sina föregångare ett jägarfolk. Då hade redan ett europeiskt folk kommit till Sydgrönland från öster, isländska bönder. När klimatet blev kallare på 1200-talet följde inuiter-

na säl och val söderut, samtidigt som nordborna gjorde jaktexpeditioner norrut. Det var nu bönderna allt oftare mötte ”skrällingarna”, som var deras beteckning på inuiter (och indianer). Från denna mötestid kallades förr Thulekulturen för Inugsukkulturen Ca år 1400 sträckte sig dess boplatsområde ner till Nuukfjorden (Godthåb), där nordbornas Västerbygd låg. Samtidigt hade samma inuitfolk vandrat (åkt kajak) runt Nordgrönland och nått halvvägs ner längs östkusten. År 1500 hade man i väst nått nordbornas Österbygd, rundat öns sydspets och börjat resan norrut längs östkusten, där man snart mötte sina stamfränder. Inuiterna hade nu fullbordat resan och hela Grönland var nu deras land.

Innan vi övergår från österlänningarna från väster till västerlänningarna från öster vill jag kommentera mitt och några andra av våra föreningsresenärers möte i Qaqortoq (Julianehåb) med en inuit som sade sig vara den siste Dorsetmannen, med ursprung i Östgrönland. Dorset 1-folket levde som nämnts i Sydgrönland tll för ca 2 000 år sedan, men Dorset 2-folket, som bara levde i Nordvästgrönland, fanns kvar till ca 1300 e.Kr. De hade kontakt med både inuiter och nordbor. Nordboföremål har hittats i båda folkens boplatslämningar, hos inuiterna ända borta i Nordöstgrönland. En del av de sista Dorsetmänniskorna kan enligt arkeologerna ha blandat sig med inuiterna, vilka alltså reste vidare mot östkusten Från år 1822 till år 1900 (Raahauge/Appelt 2002) invandrade samtliga inuiter, 725 personer, från södra delen av östkusten runt Kap Farväl till Sydvästgrönlands tre kommuner Nanortalik, Qaqortoq och Narsaq. Min teori är att ”Dorsetmannens” familj kom med dessa invandrare.

Det finns två slags källor till vår kunskap om nordbornas fem århundraden i Grönland. Dels finns ett antal på medeltiden nedskrivna berättelser i sagoform och andra mer sakliga faktabeskrivningar, dels arkeologin, som verkat sedan slutet av 1800-talet. Den sista både bekräftar, motsäger och kompletterar de gamla källorna. Man måste betänka att nästan alla originalskrifter från medeltiden gått förlorade. Det finns med få undantag bara kopior av kopior, med tillägg och ändringar. Viktigt och märkligt är att inga källor är skrivna i Grönland utan alltid någon annanstans, främst Island.

Den isländska historieboken Isledningabók anses vara nedskriven redan i början av 1100-talet (ibland 100 år senare). I den berättas att Grönland blev upptäckt och utforskat av islänningar under ledning av Erik den Röde åren 982 – 985, efter att östkusten siktats redan ett sekel tidigare av ett stormdrivet skepp. Grønlendingasaga, och den något yngre Eiriks saga Raude, har förts vidare som muntlig tradition till ca år 1200, då de skrivits ned. Det finns några historiska källor som berättar om viktiga händelser under 1100-talet, bl.a. om biskopssätets tillkomst i

Dorset-mannen
Foto: Gunnel Wallén

Erik den Röde, Relief vid Brattahlið
Foto: Anders Schærström

Gardar, och sedan har vi de isländska årsböckerna, som redovisar skeppshandeln med Europa, samt kyrkliga förhållanden.
De viktigaste skrivna källorna över huvud taget är de två 1300-talsskrifterna Flatejyarbók och Ivar Bårdssons (Bardarssons) Grønlandsbeskrivelse. Den förstnämnda är skriven på Island ca år 1390 och listar 25 ortnamn, främst kyrkor, gårdar och fjordar, varav 19 i Österbygden och alltså 6 i Västerbygden, dessutom ett antal biskopar i Gardar. Prästen Bårdsson vistades i Gardar mellan åren 1341 och ca 1364. Han har inte själv skrivit ner sina iakttagelser, som tyvärr berör endast Österbygden. Även här listas 40 namn på kyrkor, gårdar och fjordar, i båda källorna från söder mot norr. Bårdssons i övrigt mest kända beskrivning gäller en räddningsexpedition till Västerbygden år 1360, ledd av lagmannen i Brattahlið, där man inte hittar några människor, men boskap på gårdarna. Han konstaterar att ”nu har skrällingarna (inuiterna) hela Västerbygden”, medan modern arkeologi har dateringar av boende till ca år 1400. Bårdsson återvänder hem till Norge.
En islänning, Björn Jonsson, skrev i början av 1600-talet av några nu förlorade medeltida handskrifter, som beskriver fjordar, kyrkor och 190 gårdar i Österbygden och 90 gårdar i Västerbygden. Flatejyarbók omtalar 12 kyrkor i Österbygden och tre i Västerbygden, medan Bårdsson omtalar 11 kyrkor respektive bara en, och namnen på kyrkorna stämmer inte heller överens. Nu (2004) omnämns 16 eller 17 kyrkor i Österbygden och två eller tre i Västerbygden. Hittills har man funnit ca 500 ruingrupper i Österbygden, inklusive den isolerade, mindre Mellanbygden, ca 100 km mot nordväst, och ca 95 (annan uppgift 80) ruingrupper i Västerbygden. En ruingrupp är en juridisk term för en lagskyddad nordbolokal och kan utgöra lämningar efter en eller flera byggnader. De flesta utgörs dock av en hel gård med många bebyggelselämningar. I Österbygdens sydöstra del låg även ett munk- och ett nunnekloster. Mellan Mellanbygden och Västerbygden ligger tre isolerade nordbogårdar, och en ensam gård (nr 117) ligger vid Lindenows fjord på östkusten, ca 100 km segelvägen från de sydligaste gårdarna kring Kap Farväl.
Det är ju olyckligt att det inte finns några ortnamnsskyltar från medeltiden. Man kan förstå svårigheten att lokaliserad de medeltida ortnamnen bland alla nutida namn och alla arkeologiska platser. Man har i Österbygdens nordvästra del, där gårdarna och kyrkorna låg tätast, utgått från den enda helt säkert lokaliserade platsen från nordbornas Grönland, Gardar (Igaliko eller Igaliku), med den största kyrkan, som innehåller en utgrävd biskopsgrav. Där låg även före biskopstiden en av de största gårdarna (Gardar betyder ”gården”, som var grundad av Einar, en av landnamnsmännen i Erik den Rödes följe år 985). Igalikofjoren är alltså nordbornas Einarsfjord. Med Ivar Bårdssons beskrivning kan man nästan vara säker på lägena för Hvalsö, Eriksfjord och Herjolfsnäs, med sin stora kyrka längst ut vid havet i söder, dit alla skepp kom efter långresan över havet. I Västerbygden är Ameralikfjorden i söder uppenbarligen Lysefjord, och i den innersta fjordarmen Ameragdlas ände ligger Kilaersarfik, bygdens storgård Sandnäs med sin stora, arkeologiskt utgrävda kyrka, nu under havsnivån, p.g.a. landsänkning. Längst uppe i norr ligger Anavik, även den gården med en stor kyrka. Det finns ytterligare några troligen identifierade platser i Österbygden, t.ex. Dyrnäs kyrkoruin nära staden Narsaq, och Undir Höfda vid byn Söndre Igaliko med sensationella gravfynd de senaste åren.
Islänningarnas kolonisering började enligt sagan med människorna och djuren på de 14 av 25 skepp som nådde fram till Sydgrönland, med kanske 300 – 400 immigranter. Våg på våg med folk fortsatte att komma och man räknar med att de blev minst tio gånger fler som mest, innan avfolkningen påbörjades under 1300-talet. Man kom till ett folktomt land som dock var ganska frodigt och grönskande. Erik den Rödes namn Grönland var alltså inte helt fel, även om avsikten var att locka fler nybyggare. Klimatet var något varmare då, och Eriksfjorden heter på inuitspråket Tunulliarfik (eller Tunugdliarfik), vilket passande nog betyder Skogsfjorden. En annan, mer fantasifull tolkning av namnet Grönland ger den kände historikern Adam av Bremen redan ca 1070: ”Människorna blir där blågröna av det salta havet” (Krogh 1982).
Även om landet var folktomt berättas redan i Islendingabók att man överallt fann spår av ”skrällingar”, alltså paleo-eskimåer, såsom ”förarbetade stensaker”. Man förstod alltså redan då vad det var man hittade, trots att ingen stenålderskultur funnits på Island, men väl i Norge, där en del islänningar var födda, bl.a. Erik den Röde själv. Det dröjde dock inte många år förrän man befolkat hela området, även Västerbygden, ca 400 km norr om Österbygden. Arkeologerna trodde länge att de stora gårdarna, främst de med kyrka, på plan mark invid fjordarna, var äldre än de mindre, branta fjordgårdarna och inlandsgårdarna. Men arkeologiska dateringar med C14-metoden visar i ett antal fall att sådana olika gårdstyper och -lägen är lika gamla.
I Västerbygden är avfallshögarnas benrester undersökta på bl.a. storbondgården Sandnäs och den lilla gården vid Niaquusat, båda vid fjorden. Den stora gården, ännu idag med vidsträckta blomsterängar, hade många kor, men även får, getter och i mindre utsträckning svin. Givetvis hade nordborna även hund och katt, men höns omnämns inte i den arkeologiska litteraturen. Tamdjuren hade man främst för mejeriproduktion, ej kött. Det sistnämnda kom mest från jakt i hav och på land, men bröd hade man aldrig sett. Här hade man många landdäggdjur, främst ren, till skillnad från Island. Det finns många berät-

telser om fångstexpeditioner 1 000 km upp längs västkusten, förbi Björnö (Diskoön). Längst ute på udden Nugssuaq står ännu ”Björnfällan”, en stenbyggnad som man anser vara nordisk. Ännu längre norrut, nära Upernavik, hittades en liten runsten från 1200-talet. På storböndernas gårdar, som Sandnäs, finns många kranier av valross, vars tänder utgjorde den viktigaste exportvaran och samtidigt skatt till Norges kung och kyrkoskatt till den katolska kyrkan. Detta gäller efter att Grönland lagts under Norges makt på 1260-talet. Storbönderna kontrollerade nu handeln på Europa, och valrossarna fångades uppe i ”skrällingarnas” område.

Gardar: Ruiner på biskopsgården

Den lilla gården Niaquusat ligger på avsatser i brant sluttning ner mot fjorden, till synes utan tillgängliga betesmarker. Vid utgrävningen, som ägde rum åren 1976 – 1977, bekräftades att mycket få ben från tamdjur fanns, men att 80 procent var ben av säl, men inga kor. Trots sin karaktär var gården bebodd samma tid som Sandnäs, ca 1020 – 1400, alltså längre än till ca 1350, som de gamla skrifterna anger. Vi kom med båt från Nuuk till utgrävningen 16.7 1977 på min fästmös 30-årsdag och blev därför bjudna på kaffe av arkeologerna, varefter vi började min första Grönlandsvandring (i NOS nr 1 1986).

Kristnandet av befolkningen är en förvirrande och motsägelsefull historia. Erik den Rödes saga berättar att Eriks son Leif förde kristendomen till Brattahlið och Grönland på uppdrag av den norske kungen Olav Tryggvason, efter att ha besökt kungen i Nidaros (Trondheim) omkring år 1000. På Brattahlið omvänder sig Eriks hustru, Leifs mor, Tjodhilde och låter bygga en liten kyrka. I den något äldre Grønlendingasaga omtalas inte alls hennes kyrka, och dessutom sägs att Erik dog innan kristendomen infördes. I en tredje källa, Historia Norvegiæ, också den äldre än Erik den Rödes saga, står att kung Olav införde kristendomen i många länder, men att till Grönland infördes den från Island. Sagaframställningarna är schematiska, vilket minskar deras värde som historiska källor. Det gällde oftast att skriva förskönande om en mäktig uppdragsgivare.

För att berätta om de platser vi besökte på vår resa ur ett arkeologiskt och kronologiskt perspektiv är det lämpligt att börja där resan slutade, på den plats som är kändast, mest omskriven och mest undersökt av alla nordbogårdar, givetvis det förmodade Brattahlið (Qassiarsuk). Tidigt avsåg man att Gardar var Brattahlið, troligen p.g.a. de imponerande lämningarna, som ju borde kunna passa in på en stormansgård som Eriks. När man insett att det inte var Eriks gård bestämde man sig för att Qassiarsuk var Brattahlið, med sagan som underlag. Enligt denna skulle Tjodhildes lilla kyrka ha rests tämligen långt bort från bostaden för att inte irritera hennes hedniske make Erik.

Den första stora utgrävningen ägde rum år 1932, och den då (och ännu) synliga kyrkogrunden visade sig bestå av två grunder ovanpå varandra, varav den undre kanske var sagans kyrka. Någon bra dateringsmetod fanns ej på den tiden. Bostadshuset, som också syns väl ännu, ligger alldeles norr om denna kyrka. Den nordöstra delen är äldst. Nu är det så att alla hittills kända medeltida kyrkor i Grönland ligger alldeles intill eller nära gårdens bostadshus. Alltså stämde sagan inte med verkligheten.

Nästa stora utgrävning utfördes år 1961, efter att hantverkare under grävarbete ett par hundra m högre upp, nära den nuvarande kyrkan, började hitta skelett av människor. Arkeologerna hittade spår av en liten kyrka av trä med isolering av grästorv omkring, hästskoformad, öppen mot väster och endast 3,5 x 2,5 m stor invändigt. Runt kyrkan hittades en cirkelformad kyrkogård, begränsad av ett dike, med inte mindre än ca 155 gravar (antalsuppgifterna varierar). Kvinnorna var begravda övervägande norr om kyrkan, männen i söder. Många barnskelett fanns också. Nu hade kol 14 tillkommit som datering, och vissa av gravarna kan vara något äldre än år 1000. Avståndet ner till Eriks förmodade bostad stämde också med sagan.

Den tredje stora utgrävningen kom år 1975, då man alldeles väster om denna äldsta lilla kyrka grävde fram resterna av ett vikingatida långhus, ca 20 x 8 m stort, lika gammalt som den lilla kyrkan. Det är inte helt säkert ett bostadshus, men troligen. Alltså stämmer inte sagan längre. Nu är slätten söder om Qassiarsuq det område som hyser flest bebyggelselämningar i nordbornas områden, 60 (eller 66), men alla dessa ingår givetvis inte i en gård. Betydelsen av det stora antalet gravar, som jag ej sett diskuteras i litteraturen, kan väl inte underskattas. Kanske har man bara använt den övre kyrkogården länge, trots de två kyrkorna längre ner. Det stora antalet gravar visar på

Hvalsö kyrka

en både stor och långvarig befolkning.

Angående Brattahliđs läge tänker jag här berätta om en plats 10 km norr om Qassiarsuk som heter Qinngua. Där ligger ruinerna efter den största (Guldager 2000) nordbogården i hela Grönland, följd av Gardar och Qassiarsuk. Bebyggelsen består av tre klungor eller grupper av grunder, nära varandra och med bostadsgrunder i alla tre. Mellan husgrunderna rinner ett par små bäckar ner i fjorden. På gården finns grunder efter minst fyra ladugårdar med lador, i Qassiarsuq finns endast två. Detta är viktigt för att bedöma en storgårds status och ekonomiska kapacitet. När man jämför översiktsplaner mellan Qassiarsuq och Qinngua ser man hur imponerande den senare gården är.

Gården Qinngua är den sista och nordligaste på västra sidan av och längst in i fjorden, i det bästa lantbruksområdet i hela Grönland, och på platsen växer ännu 5 – 6 m höga björkar och pilar. Intill gården rinner en av traktens fiskrikaste älvar ut i fjorden, full med öring och gården var tidigare porten till vildrenens land.

Gårdsruinerna beskrevs redan år 1777, och år 1910 upptäckte en arkeolog en ruin, som liknade andra kända kyrkotomter i området. En mindre provgrävning år 1971 gav träkol i diket kring grunden, men inga ben. Tomten består av ett kvadratiskt dike, ca 20 x 20 m, med en större stenansamling inuti. Storleken, utseendet och läget överensstämmer med andra kyrkotomter. I den intilliggande bostadsgrunden är ett större, stenbyggt rum, 13 x 8 m, som liknar prästgårdens festhall i Gardar, Hvalsö och Herjolfsnäs. Under senare år har ännu en mindre undersökning gjorts, utan gravfynd. I Flateyjarbók omnämns fyra större kyrkor vid fjorden, men bara tre är lokaliserade. Ivar Bårdsson nämner både Leidars kyrka och Brattahliđs kyrka, vilka Nationalmuseets arkeologer menar är en och samma kyrka (Krogh 1976 med flera), medan Ole Guldager hävdar att de omnämns var för sig. Hur som helst sägs i Bårdssons beskrivning att kyrkan (eller en av dem) ligger längst inne i fjorden, och där ligger Qinngua. Eftersom inga arkeologiska dateringar finns därifrån kan ju tänkas att gårdsdelarna är olika gamla, och ingen behöver vara från Erik den Rödes tid. Att man inte hittat gravar vid den eventuella kyrkgrunden kan ha en annan orsak. Kyrkan Brattahlić 2 – 3 är av samma utseende och jag har i den genomgångna, senare litteraturen hittat uppgifter om endast en grav där, en hällkista med den dödes namn i runor. Vid den av slumpen hittade Brattahlić 1 finns som nämnts ca 150 gravar. Om Qinngua möjligen är Brattahlić kan liksom i Qassiarsuk den äldsta kyrkan vara av den allt oftare påträffade ”Tjodhilde-typen” och sålunda ligga dold med omgivande gravar någonstans vid gården. Samtidigt som de danska arkeologerna säger att Brattahlić troligen ligger vid Qassiarfik, eftersom man grävt där så många gånger, och då hittat mycket, menar man att det troligen inte har legat vid Qinngua, där man knappast har grävt alls. Det skulle vara besvärande att flytta Brattahlić en gång till, när man satsat på att bygga upp kopior av familjen Rödes gård.

Det finns tre kyrkotyper i vikingatidens och medeltidens Grönland och alla är representerade i det vi kallar Brattahlić. Den äldsta, Brattahlić 1, är som nämnts inte ensam längre i sin grupp. Endast få km norrut är en mycket lik, lika liten och lika gammal kyrka utgrävd vid Qorlortoq (Gulløw 2004 och muntligen). Man bör snarare kalla dessa små byggnader gårdskapell eller, som på Island, bönhus. Enligt en åsikt har dessa bönhus sitt ursprung i norska stavkyrkor, enligt en annan på keltiskt område.

Kyrkor som Brattahlić 2 är romanska stenkyrkor från tiden ca 1100 till 1260-talet, också dessa ofta med isolerande grästorv omkring. Kyrkor av denna typ är biskopskyrkan i Gardar samt kyrkorna i Herjolfsnäs och Sandnäs.

Den tydliga kyrkgrunden Brattahlić 3 består av en rektangulär stenbyggnad med ett rum, av samma typ som i Hvalsö och Anavik. Från år 1261 infördes skatt till norske kungen och katolska kyrkan, och från då uppfördes dessa kyrkor, mer lika våra sockenkyrkor, på storböndernas gårdar. Mark- och kyrkägarna hade rätt till en del av den ekonomiska vinningen av skatt och kyrkotjänster.

Den första arkeologiska platsen vi besökte var Gardar. Den var en av de största gårdarna, med ett fan-

Hvalsö kyrka, fönsterteknik

tastiskt vackert läge på ett näs mellan Einarsfjord och Eriksfjord. Einars son Thorvald gifte sig med Erik den Rödes dotter (med okänt namn). Ett bättre läge för biskopssätet som grundades här år 1126 kunde knappast hittas. Domkyrkan och huvuddelen av byggnaderna låg tätt samlade i en klunga, varav flera var mycket stora. Kyrkan var 27 x 16 m och vid en utgrävning år 1926 fann man i koret en biskopsgrav med en stav delvis av valrosstand och en guldring. Senare datering av graven täckte in en period med fyra möjliga biskopar. Biskopens residens var 50 m långt, och en ladugård har rymt 100 kor. Flera byggnader var avsedda för tionde och avgifter i form av t.ex. valrosstand, narvalstand, skinn och ull. Den förste biskopen år 1126 var Arnald, den siste Alf, som dog år 1378. Under denna period fanns ibland ingen biskop i Gardar. I nedre kanten av gårdskomplexet rinner en kallkälla fram, fint stensatt och säkerligen använd sedan Einars dagar. Flera undersökta gårdar, bl.a. det nedre bostadshuset i Qassiarsuk och en gård i staden Narsaqs hamn, som jag besökte vid vårt korta besök, har kallkällor eller rinnande rännilar under golven.

Det var i samband med tusenårsfirandet av kristendomens införande år 2000 som man byggde upp kopior av familjen Rödes långhus och bönhus i Brattahlið, som man tror att de kan ha sett ut. Man skulle nu vårda de tre viktigaste monumenten från nordbotiden, Brattahlið, Gardar och Hvalsö kyrka och gård, kanske snarare för turismen än själva monumenten. Det var därför en besvikelse att ruinerna i Gardar var helt igenväxta med meterhögt gräs, så att det blev omöjligt att överblicka denna imponerande anläggning.

Det andra av de tre nordbominnen som vi besökte var alltså det bäst bevarade, med korrekt namn Hvalsöfjordens kyrka, som den hette under medeltiden (Qaqortukulooq). Den ligger längst inne i fjorden, dit vi kom med båt förbi den stora ön Hvalsö, alltså ännu ett identifierat namn från de gamla källorna. Gården är ännu en i raden av tusenåriga landnamsgårdar, som Torkel Farserk hamnade på. Som tidigare nämnts tillhör kyrkan grupp 3, stora kyrkor från ca 1300. Den är byggd av obearbetad men väl utvald kallmurad sten. Det förekommer ställvis kalkbruk som tätning av fogar, men den kan ej sägas vara riktigt murad. Kalkbrukstätning förekommer vad man vet bara på ytterligare en liten byggnad vid Gardar. Väggarna är tillräckligt höga och välbevarade för att några vackra fönster ännu kan beundras, det enda exemplet från medeltiden.

Det var vid denna kyrka som nordbordnas skrivna historia tog slut år 1408, när ett par i en grupp islänningar på besök gifte sig här, och återvände hem år 1410. En intressant upplysning är att det var många människor i kyrkan vid bröllopet, uppenbarligen närboende. De arkeologiska resultaten visar dock att Österbygden ännu hade en livskraftig befolkning till andra hälften av 1400-talet. Visserligen omnämns i de skrivna källorna en mängd olika prövningar för befolkningen, varav några har förekommit, men endast med mindre betydelse, som konflikter med inuiter, något piratanfall och ett mindre utbrott av pest. Inga tecken på inavel eller blandning med inuiter kan ses i skeletten. Trots att inga skriftliga källor längre finns om skeppshandel med Europa, så finns andra bevis för en sådan. Det bästa beviset är nog de världsberömda fynden på kyrkogården i Herjolfsnäs (Ikigaat), landnamsgård för köpmannen Herjolf Bårdsson. Här undersöktes många gravar redan år 1921. P.g.a. ett allt kyligare klimat hade gravarna blivit djupfrysta, och därmed hade de dödas kläder bevarats. De var alla av vadmal (ull) och följer det senaste modet i Europa in i andra hälften av 1400-talet. Endast en livskraftig, om än decimerad, befolkning lägger resurser på lyxvaror. Samlingen världsliga dräkter är den enda större bevarade från Europas medeltid.

Äntligen har den moderna forskningen kommit fram till vad som hände nordborna! Ingenting dramatiskt alls hände. Att klimatet var huvudorsaken har jag förstått sedan länge. En bondebefolkning som lever på marginalen har mycket svårt att ändra sina traditioner och anpassa sig till ett klimat, som successivt undergräver dess näringsmöjligheter. Det är skillnad för ett jägarfolk som levat årtusenden i ett arktiskt klimat, som inuiterna. Dessa följde dessutom sina bytesdjur ner till nordborna. Nordborna utvandrade inte till Amerika, utan återutvandrade långsamt i små grupper till det ursprungsområde de kom ifrån, under både 1300- och 1400-talen. Det enda konstiga med det är att det inte omnämns skriftligt, vilket måste bero på att det hände så långsamt. H C Gulløv (muntligen) använder beteckningen ”paleo-

Brattahlid, grunden efter den yngsta medeltida kyrkan

demografi" för den forskning som lett fram till denna kunskap. Professor Lynnerup har undersökt ca 500 skelett från många platser under många år och deras inbördes lägen i gravarna.

De senaste somrarnas (2008 och 2010) utgrävningar i Søndre Igaliku (Igaliku Kujalleq) och grannkyrkans i norr kyrkogårdar har avslöjat spännande nyheter om den s.k. nordiska befolkningens sammansättning och ursprung. Den södra av kyrkplatserna är nästan säkert nordbornas "Undir Høfdi (Höfda)", som kan anas av namnet inte ligger långt från (och sydöst om) Igaliko (Gardar). Man har grävt där tidigare, men då visste man inte vad DNA var. Dateringarna av skeletten går tillbaka till ca år 1000, vilket var väntat, men DNA visar att ca hälften av befolkningen har keltiskt ursprung (Appelt, Gulløw muntligen), vilket man inte väntat, men anat. Islänningarna är nämligen väl undersökta sedan tidigare med samma resultat. När man nu hade konstaterat det keltiska inslaget i Grönland var det däremot väntat att det främst var på kvinnosidan det keltiska ursprunget finns. Irland och Skottland med sina öar ingick ju länge i Norges maktsfär och det var naturligt att man tog både kvinnor och män från erövrat land till Island och Grönland med olika social status, både fria och ofria. Men naturligtvis skrev man inte om denna underklass i de gamla skrifterna.

Text och foto: (där ej annat anges) Kjell Linnér

Referenser (i urval)

Guldager, O. 2000. Hvor lå Brattahlid? Tidsskriftet Grønland. Nr 5

Gulløv, H.C. (red.) 2004. Grønlands forhistorie (Av 7 arkeologer)

Hinnerson-Berglund, M. 2005. Mobilitet och Estetik. (Akademisk avhandling om Saqqaq-kulturen i Nuukfjorden.)

Krogh, K. 1976. Om Grønlands middelalderlige kirkebygninger.

Krogh, K. 1982. Erik den Rødes Grønland

Linnér, K. 1986. Nordbornas Västerbygd på Grönland. NOS nr 1/1986.

Linnér, K. 2004. Grönländska fornlämningar, anno 2003. NOS nr 1/2004

Lynnerup, J. 1998. The Greenland Norse. Meddelelser om Grönland. Man and Society 24.

Meldgaard, N. 1975. Forhistorie/Historie – Grønland.

Raahauge, K/Appelt, M. 2002. Itelleq og paleoeskimoerne i Sydgrønland. Tidsskriftet Grønland, nr 4.

Muntliga uppgifter: Martin Appelt, Bjarn Grønnow, Hans Christian Gulløv, alla Nationalmuseet, Köpenhamn, samt Joel Berglund, f.d. vice dir. Grønlands Nationalmuseum, Nuuk.

Dessutom många artiklar av olika slag.

Dagboksanteckningar

Brattahlið—Den 11 augusti

Natten har inte varit särskilt god. Visserligen har vi ingen storsnarkare i rummet, men det har varit varm och oerhört kvavt. Men solen skiner – det är en strålande vacker sommardag.

Vi tar båten över till Brattalið och ser först själva på lämningarna efter nordborna. Edda Lyberth ska visa oss rekonstruktionerna kl 15.
Vi vandrar från Brattalið över bergryggen till Tasiusaq. Först en krävande stigning, sedan bär det nedåt mot Isafjord. Sannerligen, det lönar sig att gå hela vägen. Vi går genom ett oväntat blomstrande landskap ned mot fjorden där isblocken ligger tätt. Jag går med Börje, Gudrun och Lacke. Hasse hinner ikapp oss, när vi tar rast vid högsta punkten.
På nedvägen stannar en liten lastbil och paret i den erbjuder mig skjuts, men jag avböjer förstås. Får, lamm och hästar betar på bergssluttningarna.
Hasse berättar, att han var här med FNSiN 1974 och tältade vid Tasiusaq. Nu undrar han, om någon av dem han träffade bor kvar. Han knackar på hos det hjälpsamma paret med lastbilen och vips är han försvunnen. När vi andra tänker vända tillbaka ropar vi på honom utanför huset utan att få svar. Börje knackar på – Hasse har blivit inbjuden på kaffemik och håller på med sin påtår.

Efter den svettiga vandringen är det härligt att få slinka in på fiket i Brattahlið, gå på wc, vaska ansiktet, ta en kopp te och en stor chokladkaka. Edda Lyberth är där. Strax är det dags att se på rekonstruktionen av Þjódhildurs kyrka och långhuset. Medan vi lunkar upp mot byggnaderna brakar Edda förbi oss på en fyrhjulsmotorcykel i ett moln av damm och avgaser. Vi väntar en liten stund- och så kommer hon emot oss som en tusenårig uppenbarelse stigen ur vikingatiden, klädd i vid, hellång, ljusgrön linneklänning, vit yllekrage med en knippa stora nycklar dinglande från skärpet.
Hon bjuder på en medryckande, dramatiserad skildring av Erik den Rödes liv, men inte minst av Þjódhildurs roll i hans liv och för kristendomen på Grönland.
Hon berättar, att hon som invandrad – i likhet med Susanne – har fått känna hur det är att vara invandrad och tydligt tillhöra en annan folkgrupp.
Þjódhildurs kyrka, snarast ett kapell, har plats för högst 10 personer. Det enkla korset över altaret är tillverkat av drivved. Den blå altarduken är vävd av en konstnärinna i Narsaq.
Den rekonstruerade kyrkan är en gåva från de nordiska länderna

Vi går in i (rekonstruktionen av) Erik den Rödes långhus. Det är en riktigt trivsam lokal. På mittgången finns en eldstad, på plattformarna längs sidorna ligger renskinn att sitta på. Vid gaveln står en vävstol Ett avskilt rum med dörr, som kan låsas från insidan, är Eriks och Þjóðhildurs sovkammare. Edda bjuder på en stor föreställning om Erik, Þjódhildur och kyrkan.
Edda är projektledare inom Gardar Foundation, som verkar för att förvalta värdefulla kultturminnen i Grönland med ekologiska hänsyn.

På kvällen berättar Kjell om de arkeologiska utgrävningarna vid Narsaq, bosättning från landnamstiden. ...

Sena arkeologiska rön berättar att nordbor har varit ända uppe i Diskobukten.
Nordborna jagade och fiskade, men de var framför allt bönder. Det är sannolikt att det var det kallare klimatet som gjorde slut på bosättningen. Strider med inuiter, pirathärjningar och pest
Alla är sömniga, så vi drar oss tillbaka för att sova.

Anders Schærström

Interiör från det nya kapellet, Brattahlið
Foto: Anders Schærström

Grönlandisering och globalisering

- Grönland söker sin plats i världen

Hon kommer emot oss i fotsid ljusgrön linneklänning med vit yllekrage. Vid skärpet dinglar och klirrar en knippa tunga nycklar, som vittnar om vem som bestämmer. Hon heter Þjóðhildur och är maka till Erik den röde. Hon ser ut att komma direkt ur vikingatiden … eller är det vi som har hamnat där?
Men långt ovanför oss, utom hörhåll, ritar knappt skönjbara flygplan vita streck mot den sommarblåa himlen på sin väg mellan Europa och Amerika. Det är 2008. Vi är i Grönland, ett land i förändring, ett land på väg att stiga ur anonymiteten, ett land som söker sin plats i världen.
Þjóðhildur heter egentligen Edda Lyberth. Hon är ansvarig för de rekonstruerade lämningarna efter nordbornas bosättning i Brattahlið, i sydligaste Grönland. På sätt och vis är både Edda och hennes alias, Þjóðhildur, exempel på Grönlands band med omvärlden förr och nu.

Mellan koloni och självstyre – varken koloni eller suverän stat

Sakta men säkert håller Grönland på att lämna sin skuggtillvaro som koloni under Danmark och statist i maktbalansen mellan öst och väst. Men vilka omvärldsband, vilken identitet, vilka lojaliteter och vilka nödvändigheter finns med i bilden när Grönland tar ut kursen mot sin framtid? Vi vill se Grönland som ett nordiskt, och därmed europeiskt, land – eftersom det är en numera likställd del av Danmark, eftersom danska är officiellt språk vid sidan av grönländskan, eftersom Grönland är företrätt i Folketinget och i nordiska samarbetsorgan. Men är det så grönländarna själva ser på sitt land och sin identitet?
Hjemmestyret, som infördes 1979, gav Grönland eget ansvar för bl.a. arbetsmarknad, utbildningar, fiske, jakt och lantbruk, hälsa samt i viss mån utrikesrelationer - två år senare lämnade Grönland EG. Efter trettio år är det nu dags för både en kommunreform och övergång till *selvstyre* – som ska överföra ytterligare ansvar från Danmark till grönländarna själva, förutsatt att de säger ja i en folkomröstning den 25 november. Men full självständighet är det inte tal om, även om den grönländska självsäkerheten växer.
Med hjemmestyret ökade grönländarnas intresse för kontakter med inuitfränder i Nordamerika och

Foto: Anders Schærström

många nya kontakter etablerades. Att bibehålla kontinuitet i de kontakterna har dock inte alltid varit så lätt – man har t.ex. inte någon motsvarighet till de omfattande stödordningar och den projektverksamhet som underlättar det nordiska samarbetet,.
Det är komplicerat att stärka både grönländskheten och Grönlands kontakter med omvärlden.

Grönlandiseringen

I Qaqortoq ser vi flera exempel på den grönländska identiteten. I den lilla stadens centrala delar har gatorna danska namn, men i de nyare utkanterna har de grönländska namn. På golvet i kommunstyrelsens sammanträdesrum ligger en stor isbjörnsfäll. Vid sidan av presidiebordet står en monter med en uppstoppad grönlandsfalk och på väggen bakom det hänger ett storslaget, isblått landskap av Kistat Lund Den grönländska bildkonsten spelar en viktig roll för det moderna Grönlands växande självkänsla. Den

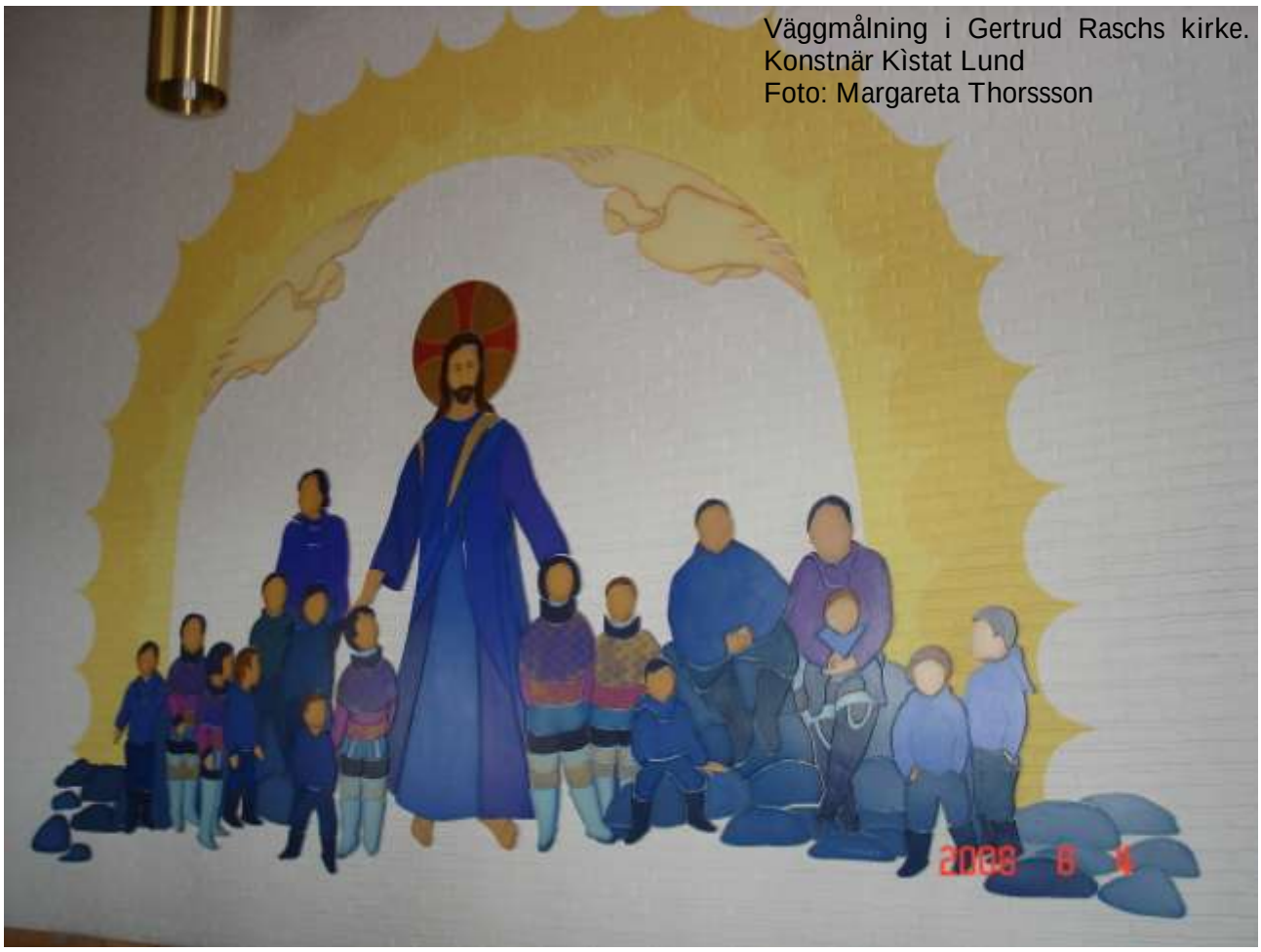

Väggmålning i Gertrud Raschs kirke. Konstnär Kìstat Lund
Foto: Margareta Thorssson

nya kyrkan, Gertrud Raschs kirke, är byggd 1973 och uppkallad efter Hans Egedes hustru. Kyrkorummet är ljust och angenämt. På ena långväggen finns en stor väggmålning med en Kristusgestalt omgiven av barn i tydligt grönländska kläder, skapad av grönländskan Kîstat Lund.

Väggmålningarna i den nybyggda gymnasieskolans samlingssal har mycket grönländska motiv – myskoxar, isbjörnar, sälar, fåglar och jägare, också av Aka Høegh. I museet pågår en utställning av skolbarns konstverk – även här ser vi främlingar utpräglade grönländska motiv: kajaker, sälar och jägare. Nu finns kanske ett par tusen aktiva fångstmän, men för de unga lär banden med fädernas fångstkultur vara en viktig del av deras grönländskhet.

Man har ansökt hos UNESCO om att en del av trakten ska utnämnas till världsarv – jordbruk genom tusentals år. Kanske är också det ett tecken på den starkare känslan för att Grönland har sin identitet och något att bidra med.

Globalisering

Kaj Lyberth är vice borgmästare och föreståndare för Sulisartut høyskoliat. Han är full av optimism. - Infrastrukturen är A och O, säger han. Den internationella flygplatsen i Narsarsuaq kan behöva ersättas av en större, närmare havet. De flygplatser, som redan finns, kom till under det kalla kriget. Det behövs en ny hamn för stora fartyg.

Detalj av väggmålning, gjord av Aka Høegh, i gymnasieskolan i Qaqortoq. Foto Anders Schærström

Men som internationell aktör måste Grönland anpassa sig till omvärlden. Det betyder dialog. Grönland vill bli känt och respekterat men då måste grönländarna också lyssna på sin omvärld. Det handlar om språk. Det handlar om mycken annan kompetens. Och om förståelse.

Språksituationen

Språksituationen måste vara ett av Grönlands största problem på både kort och lång sikt. Politikerna är angelägna om att stärka grönländskans ställning - det är förstås en viktig del i strävandet efter att stärka den grönländska identiteten. Samtidigt förutsätter kontakterna med omvärlden att man kan främmande språk. Nu börjar man med danska i första klass och engelska i tredje, vid nio års ålder. Det är inte problemfritt. Visserligen har många grönländare blandad härkomst, dvs. en dansk och en grönländsk förälder, men ”man har försökt att kasta in barn som enbart kan grönländska i undervisning enbart på danska”, får vi veta.

Nu vill situation men efter hand har kunnat köpa ut utländska företagen.

Och även om Grönland kommer att förbli beroende av utländsk arbetskraft, åtminstone på vissa områden, är Kenneth Høegh optimist: I ett perspektiv om 20-30 år kommer det att utbildas tillräckligt många akademiker, menar han.

Men Ivars Silis påpekar att det tar tid att utbilda en tillräckligt stor av befolkningen. Det går inte att göra en så långsiktig plan med bestämda tidpunkter. Barnen får ännu inte tillräckliga incitament för att gå vidare till gymnasium och högre utbildning. Många av dem som utbildar sig utomlands kommer inte tillbaka till Grönland.

Och just nu ÄR akademikerbristen ett problem. Enligt Sermitsiak saknas så många jurister i förvaltningen att lagstiftningsarbetet är i fara. Därför blir förberedelserna inför Landstingets vårförsamling 2009 försenade. Men det är inte bara jurister som fattas. Även andra akademiker behövs till alla nivåer av hjemmestyreförvaltningen, berättar tidningen.

Universitetet i Nuuk har program för förvaltning, teologi, kultur och samhälle och språk. Det finns yrkesutbildningar för sjuksköterskor, journalister, socialrådgivare samt de två första åren av en ingenjörsutbildning inriktad på arktiska förhållanden.

I viss mån kan folkhögskolan i Qaqortoq hjälputbildningsministern att man ska sluta med danskan i gymnasiet. Med andra ord – engelskan ska stärkas på danskans bekostnad.

Kenneth Høegh är bestämd: ”Grönländare SKA på sikt behärska tre språk –grönländska, danska och engelska. Inget problem!” Han själv är agronom och internationellt verksam.

Alla är inte lika övertygade. ”Det är ett stort glapp mellan Hans Enoksens[1] visioner och verkligheten”, säger en grönländare till oss.

Nej, att alla ska behärska två främmande språk är en hög ambition. Och utbildningsbehovet är mycket större än så.

Ovan: Från utställning av barns konstverk på museet i Qaqortoq. Foto Anders Schærström

Nedan: Ivar Silis
Foto: Börje Kjellén

Detalj av väggmålning, gjord av Aka Høegh, i gymnasieskolan i Qaqortoq.
Foto Anders Schærström

Kompetensbehov

Ett modernt samhälle behöver modern kompetens – tekniska specialiteter, IT, ekonomi, juridik, språk … Den bredden finns inte på universitetet i Nuuk och det är svårt att se hur ett land med 57000 invånare skulle kunna upprätthålla fortlöpande hög utbildning till alla nödvändiga funktioner.
Det är brist på högutbildade och andra specialister, säger Margarethe Lundblad på kommunkontoret i Qaqortoq. Därför kommer många utländska snickare, gruvarbetare, och andra specialarbetare, liksom vårdpersonal. Det kommer förstås danskar men också andra skandinaver, islänningar och kanadensare.
Grönland är mineralrikt, men brytningen har varit blygsam i förhållande till vad som finns. Det finns planer på ny mineralbaserad industri, berättar Kaj Lyberth. En molybdengruva är på gång i södra Grönland. Nästa år börjar ett företag bryta eudialyt, som används industriellt för att göra metaller starkare och lättare. Amerikanska ALCOAs planerar att utnyttja grönländsk vattenkraft i en ny aluminiumindustri. Ett brittiskt bolag vill ha koncessioner för att söka olja.
Den kritiske geofysikern, filmaren och författaren Ivars Silis menar också att Grönland i framtiden skulle kunna få en självständig ekonomi, baserad på mineralutvinning. Men finns det inte inhemsk kompetens, så blir man fortfarande beroende av utländsk.
Kenneth Høegh säger att det visserligen finns en risk för att Grönland blir beroende av utländska gruvsällskap, men man kan jämföra med Norge, som har varit i en liknande a till. Den har samarbete med ABF Norden och erbjuder dels allmänbildande kurser, medborgarkunskap (såsom praktisk juridik), dels mera specialiserad utbildning, t.ex. i turism, liksom utbildning av förtroendevalda arbetstagarföreträdare. Det startas nu efterskoleutbildning, frivillig fortsättning mellan folkskola och gymnasium, för att ge fler elever bättre utsikter att klara gymnasienivån.
Kanske ligger en möjlighet i informations- och kommunikationstekniken. Kaj Lyberth berättar att videokonferensteknik har revolutionerat kontaktmöjligheterna och kan användas i både sammanträden och undervisning.

Från fångstkultur till IT - dialog

”Vi måste ha världens opinion på vår sida”, säger Alibak Hard. Han tillhör den generation som håller på att ta över det grönländska samhället. Han är 36 år, lärare på Sulisartut Höyskoliat och nämndeman. Hans far föddes 1941 i ett ”torvhus”, fick sin egen kajak när han var 6, sköt sin första säl när han var 9. Han själv jagar och fiskar på fritiden.
Det är tydligt att han berör en öm punkt i Grönlands förhållande till omvärlden. EU-kommissionen har just lanserat ett lagförslag som går ut på att sälskinnsprodukter ska ha certifikat på humana fångstmetoder. En dag besöker vi Great Greenlands skinnfabrik och travarna av sälskinn ger oss ett påtagligt intryck av både den traditionella näringen och ett den ömma punkten i Grönlands omvärldsrelationer. Här kan man hantera 100sälskinn per år! I rum efter rum ligger sälskinn i olika stadier av bearbetning, garvning, färgning och till slut som delar av stövlar och attachéväskor.
- Den kampanj, som Greenpeace bedriver mot säljakt, har lett till att priset för ett skinn har sjunkit från 500 kronor till 5 kronor på 20 år, säger Alibak Hard, men den jaktmetod som Greenpeace angriper tillämpas inte i Grönland.
- Nu dör sälarna av svält, för att de är för många, och fiskbestånden tar slut, bl.a. därför att sälarna är för många, hävdar han, och fortsätter:
- Fångstkulturen kommer att gå under, om det inte går att exportera skinn.
Ett debattinlägg i Grönlandsposten utstrålar ilska över ”européernas” kritik mot det traditionella grönländska näringsfånget: Varför ska européerna fast-

ställa kvoter för vad vi får jaga? I en annan artikel hävdar en kommunikationskonsult, att grönländarna måste gå de kritiska européerna till mötes – ta dialogen med kritikerna!

***

En kväll ser vi Isak Kleists nya film ”Ved de frosne floder”, inställd på danska, men pga något tekniskt missöde får vi endast den danska berättarrösten, inte några textremsor till alla medverkande som talar grönländska. Med ens står vi utanför. Vi vill förstå, vi vill veta vad de har att säga, men vi saknar ett gemensamt språk. På samma sätt måste de grönländare, som inte behärskar danska eller engelska, stå utanför.
Grönland söker kontakt. Kommer vi att kunna tala med varandra?

Anders Schærström

1) Hans Enoksen var landsstyreformand for landsstyre fram till 2009.

Aka Høegh

Aka Høegh är den nu levande grönländska konstnär som inspirerat och påverkat dagens konstmiljö på Grönland mer än någon annan – inte minst genom sina många offentliga arbeten. Hon bor i Qaqortoq, tillsammans med sin man Ivars Silis, och de är båda kända långt ut över Grönlands gränser. Aka arbetar i många format och många olika material, men hennes motivkrets är oftast utpräglat grönländsk – det handlar om myterna, naturen, folklivet…

Ett av Akas mest omtalade initiativ är projektet är ”Sten og menneske” i Qaqortoq. Under några somrar har nordiska konstnärer prytt staden med skulpturer, en del inhuggna direkt i den fasta stenen och fjällsidorna.

Maj-Britt Imnander

Målningar av Kistat Lund i kommunstyrelsens plenisal
Foto: Margareta Thorsson

Möten med människor och miljöer

Färgglada hus i Qaqortoq.

Foto: Anders Schærström

Permafrosten gör att husen måste byggas på berggrunden som är stabil. Alla rör och ledningar dras ovan jord och värms upp elektriskt.

Rören kan också användas av barnen till att klättra på.

Text och foto:
Gunnel Wallén

...Rören kan också användas av barnen till att klättra på.

Gunnel Wallén

Nästa sida: Qaqortoq.
Ovan: Kommunhuset.
Nedan: hamnen.
Foto: Anders Schærström

Foto: Margareta Thorsson

QAQORTOQ KOMMUNE

Hos Tyrone i Igaliku

Foto: Gerd Nyström

Tyrone Blidstrand heter han, mannen som kom till Grönland första gången 1973, tältade, fann en grönländsk fru och så småningom blev bofast i Igaliku. Intresset för Grönland hade han sedan tolvårsåldern. (Född 1939). Vi får förmånen att titta in i hans värld – men vi kommer inte alla på en gång utan den ena lilla gruppen efter den andra. Tyrone måste hålla på i timmar med att göra rundvandringar med oss! Tills han blev pensionerad var han byggnadsarbetare och arbetade bland annat med att installera toalettrum på flygplatsen i Narsarsuaq. Det var år 2000 som han började bygga sin egen verkstad, där knappast något slags verktyg verkar fattas. Med allt, från ett 120-kilos städ till svarvar och dator med kringutrustning – för att inte tala om hans egen yrkeskunskap och påhittighet, tycks han kunna uträtta vad som helst åt familjen och grannskapet.
Solfångare på taket ger värme under sommaren, men att lagra solenergin går inte. El kommer från ett lokalt elverk i byn.

Tyrone har tre hus – en liten stuga, ett större hus som rymmer verkstad och kontor med gästrum, samt en bod. Stugan består av ett enda rum. I ett hörn står en dubbelsäng. Vid väggen mittemot finns köksavdelningen och en stor vedspis. På väggarna hänger personliga fotografier – av barnen och andra anhöriga men också av Carl XVI Gustaf som var på besök för ett år sedan. På en bänk vid ena långväggen står en pappkartong med fem kattungar, bara en månad gamla. Jag inser plötsligt att jag nog aldrig förr har sett en hel kull av så små kattungar – och jag blir helt betagen. Så synd att jag är allergisk mot katter – det är tur (för att citera Hasse Alfredson – ”Resenären”). Så gulliga! En helt svart, en helt grå och tre som är mönstrade i svart och vitt. De ser så vänliga och värnlösa ut där de ligger i en hög, kramas och brottas lite. Vad kan röra sig i deras små medvetanden? Fem små syskon som för inte så länge sedan trängdes i sin mammas livmoder och vars värld nu består av en pappkartong och vad de kan uppfatta av rummet omkring. En försöker sträcka sig över kartongkanten. Hur kommer deras liv att utvecklas? Småttingarnas föräldrar ligger och slöar i solskenet på ett bord utanför huset.

Tyrone är med rätta stolt över sin odling. 300 kg potatis per år skördar han. Kvanne odlar han mest för hustrun – både frön och stjälkar är ätliga. Kålrötter finns också i odlingen. Nässlor har han infört – det var inte så lätt som man kanske skulle kunna tro. Likaså kirskål.
Tyvärr missar vi hans barnbarns dop i morgon.

Att få träffa en så rejäl människa som Tyrone är en minnesvärd upplevelse.

Anders Schærström

Kyrkan i Igaliku
Foto: Anders Schærström

Den 4 augusti

På kvällen tar vi en promenad nedåt hamnen för att titta in hos den lokala kajakklubben. Där finns en ung kvinna som något ostadigt, men på gott humör, strax går därifrån, samt en man som tydligen förestår klubblokalen. Han tillverkar själv kajaker. Klubben har möten varje onsdag klockan 19. Börje överlämnar en present – en låda små speglar, som kan limmas på paddlarna och sålunda underlätta för paddlarna att hålla uppsikt bakåt.
Som gengåva får vi var sitt ljusgrönt plastarmband med skriften Greenland Kayak Revolution.

Klockan är kvart över tio på kvällen. Sensommarskymningen har fallit och gatlyktorna har tänts i Quaqortoq. Jag har öppnat fönstret mot den höstsvala, friska luften. Fortfarande hörs ungdomliga röster från fotbollsplanen mellan folkhögskolan och sjön. Det lyser i några få fönster, men staden håller på att somna.

Vi ser barn leka på gatorna, lattja med bollar och åka rullbrädor på körbanorna. Men olyckor inträffar sällan och grönländska föräldrar är mycket mindre beskyddande än t.ex. svenska. Det hänger ihop med den traditionella livsstilen, som låter barn lära sig genom att ta risker.

Anders Schærström

Foto: Gerd Nyström

Dagboksanteckning, Den 6 augusti

Efter några dagar i Grönland inser jag att jag knappast kan förstå hur det är att leva här, att vara grönländare. Den unga kvinnan som har skött serveringen i högskolans matsal ett par kvällar och har en liten dotter med sig; de seniga, väderbitna skepparna på båten som tog oss till inlandsisens utlöpare; den fåordige mannen på kajakklubben och den berusade unga kvinnan som var på besök hos honom; barnen som spelar fotboll och åker rullbrädor - vad vet jag om deras vardagsliv? Vad vet jag om deras ambitioner och förhoppningar? Jag har inte möjlighet att titta in i deras privatliv, men vi har nog inte heller ett gemensamt språk.
Och skulle jag verkligen kunna förstå utan att leva i deras värld?
Vi vill se Grönland som ett nordiskt land – eftersom det är en numera likställd del av Danmark, eftersom danska är officiellt språk, eftersom Grönland är företrätt i Folketinget och i nordiska samarbetsorgan.
Men är det så grönländarna själva ser på sitt land och sin identitet?

Anders Schærström

Dagboksanteckning, Den 7 augusti

Det regnar. Det har regnat mer eller mindre hela dagen. Det blev inte någon vandring runt sjön som vi hade tänkt. Vi ägnade en del av förmiddagen åt att diskutera inom gruppen. Det var bra, för vi har haft ett intensivt program och behöver bearbeta våra intryck.
Efter lunch går vi upp till telegrafimuseet. Den vänlige mannen, som kommer för att öppna museet åt oss, har just gått i pension efter att ha arbetat som telegrafist i 37 år. Nu har han hand om museet. Jag begriper förstås inte mycket av den utställda utrustningen, men den har spelat stor roll för kustbevakningen, sjösäkerheten, vädertjänsten och militären. Naturligtvis är den här tekniken föråldrad idag. Mobiltelefonerna stal våra jobb, säger museimannen.
Den förre sjökaptenen Lacke påpekar, att morsealfabetet formellt är avskaffat. Snart vet väl ingen ens vad det var.
På museet berättas bl.a. historien om Station Nord, som delvis har varit en reservanläggning till Thulebasen men alltjämt används för vädertjänsten. Var tolfte timme skickar man där upp en ballong med mätinstrument som fyller en funktion i det internationella systemet av meteorologiska observationer.
Nu regnar det rejält...

Anders Schærström

Dagboksanteckning

...

Gång på gang dyker den upp i mitt huvud:
”I am bound north for Greenland, I am ready to sail, in hopes to find riches in hunting the whale. … … The cold coast of Greenland is barren and bare. No seed time or harvest is ever known there. … … There is no habitation for a man to live there – and the king of that country is the fierce Greenland bear.” (Farewell to Tarwathie)

Anders Schærström

Foto: Anders Schærström

I Unartoq och Lichtenau / Agdluitsoq

Foto ovan: Gunnel Wallén

Unartoq

Lördagen den 9 augusti kunde vi disponera för egna aktiviteter och ungefär halva gruppen valde att göra en båttur till Unartoq och till Lichtenau.

I Unartoq finns två varma källor, de ligger nära varandra och sedan att par år tillbaka finns där också ett litet enkelt omklädningsrum.

Att det fanns varma källor i Grönland visste jag inte tidigare. Men att redan nordborna kände till dem vet man från skriftliga källor och nu vet också jag.

Det var en helt ljuvlig känsla att krypa ner i den varma källans 37-gradiga vatten.
Vi njöt av det härliga badet och inte minst av den fantastiska naturen runt om oss. Utsikten över fjorden där det flöt isberg och synen av en taggig bergskedja mot horisonten var helt magisk. Bergstopparna här i trakten har inte slipats ner av isen.

När vi kom lekte tre grönländska barn i vattnet. De lekte med ett par frigolitplattot som de satt på och försökte välta över ända. Jag fick för mig att de övade på eskimåsväng för framtida eskapader.

Båten som skulle ta oss vidare till Lichtenau väntade och vi lämnade något motvilligt det varma, sköna vattnet. Barnen, som dragit sig lite åt sidan när vi kom, intog nu åter scenen och fortsatte sin lek.

Gunnel Wallén

Foto: Gunnel Wallén

Foto: Gunnel Wallén

Lichtenau ligger vid en idyllisk liten vik.
Här bodde 700 personer på 1800-talet.
Foto Mortan Winther Poulsen

Lichtenau (Alluitsoq)

Efter en kortare båttur tuffade vi in i en liten vik med några klippor och en vacker sandstrand. Lichtenau är känd för att Herrnhutarna (Brödramissionen) slog sig ner där 1774. De byggde en missionsstation och många grönländare sökte sig dit. Som mest bodde det 700 personer där men omkring år 1900 upphörde Herrnhutarnas verksamhet helt i Grönland. Missionsstationen och Herrnhutarnas kyrka står välbehållna kvar.

Susanne, vår guide i Qaqortoq, var med oss på dagens utfärd. Hennes mans kusin och hans fru var nu de enda fastboende i Lichtenau. De hade fått veta att vi skulle komma och vi blev bjudna på kaffe och nybakade russinbullar, serverade med hemlagad rabarbermarmelad. Deras hus låg högt upp i byn och de hade en magnifik utsikt mot hav och fjäll.

Gunnel Wallén

Nedan: Herrnhutarnas kyrka och till höger om den missionsstationen. Uppe på berget ligger det hus som idag är bebott året runt.
Foto: Mortan Winther Poulsen

Ovan: Kyrkan, interiör.
Foto: Mortan Winther Poulsen

I Lichtenau, Foto: Margareta Thorsson

I Narsaq

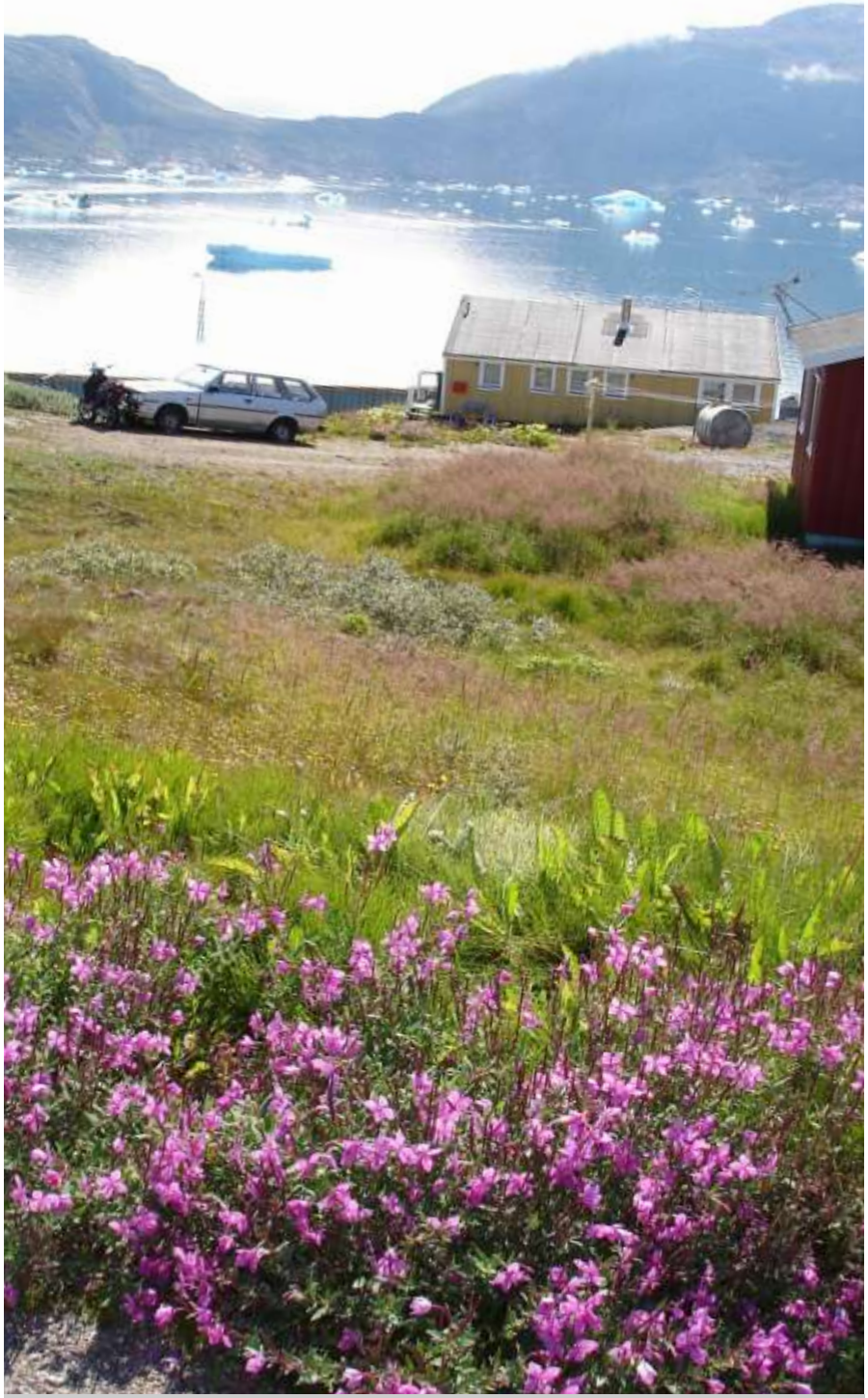

Foto: Margareta Thorsson